

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ОҚУ-АҒАРТУ МИНИСТРЛІГІ
«ӨРЛЕУ» БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ ҰЛТТЫҚ ОРТАЛЫҒЫ»
АКЦИОНЕРЛІК ҚОҒАМЫНЫҢ ФИЛИАЛЫ
ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫ ЖӘНЕ ШЫМКЕНТ ҚАЛАСЫ БОЙЫНША КӘСІБИ
ДАМУ ИНСТИТУТЫ

Алибекова Ардак Абдирахмановна, Куанышбек Гулмира Еламанкызы

«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ: ХVІІІ
ҒАСЫРДАН ХХ ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНА ДЕЙІН»

(авторлық бағдарлама)

Шымкент 2024

«Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы» акционерлік қоғамының филиалы Түркістан облысы мен Шымкент қаласы бойынша кәсіби даму институты, «Әдіснама және педагогикалық инновация» кафедрасының 25.05.2024 жылы өткізілген отырысының №5 хаттамасымен баспаға ұсынылды.

УДК 371.214

ББК 74.202

Қ18

Пікір жазғандар:

Рахимжанова Гульфазира Козыбаевна «Өрлеу» БАҰО АҚФ Түркістан облысы мен Шымкент қаласы бойынша КДИ, «Әдіснама және педагогикалық инновация» кафедрасының меңгерушісі, п.ғ.к.

Айдарбек Бәкіржан Әшірәліұлы «Өрлеу» БАҰО АҚФ Түркістан облысы мен Шымкент қаласы бойынша КДИ, «Психология, инклюзивті білім беру және кәсіби даму» кафедрасының аға оқытушысы. п.ғ.к.

Құрастырғандар:

Алибекова Абдирахмановна Ардак Келес ауданы, №3 Ә.Молдағұлова атындағы жалпы білім беретін мектебінің тарих пәнінің мұғалімі

Қуанышбек Еламанқызы Гүлмира «Өрлеу» БАҰО АҚФ Түркістан облысы мен Шымкент қаласы бойынша КДИ, «Әдіснама және педагогикалық инновация» кафедрасының аға оқытушысы

«Қазақстанның Жаңа заман тарихы: XVIII ғасырдан XX ғасырдың басына дейін»/құраст.: А.Алибекова. Г.Қуанышбек - Шымкент.-2024–60 б.

ISBN 978-601-373-141-4

"Қазақстанның Жаңа заман тарихы: XVIII ғасырдан XX ғасырдың басына дейін" атты бағдарлама – Қазақстан тарихының жаңа заман кезеңін зерттеуге бағытталған оқу жоспары. Бұл бағдарлама 9-сынып оқушыларына арналып, XVIII ғасырдағы қазақ жеріндегі саяси жағдайлардан бастап, XX ғасырдың басындағы Қазақстанда болған негізгі әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістерді қамтиды. Бағдарлама Қазақстанның сол кезеңдегі тарихи дамуын, күрделі саяси, әлеуметтік, экономикалық оқиғаларын түсініп, сараптай алатын білім береді.

ТҮСІНІК ХАТ

"Қазақстанның Жаңа заман тарихы: XVIII ғасырдан XX ғасырдың басына дейін" атты бағдарлама – Қазақстан тарихының жаңа заман кезеңін зерттеуге бағытталған оқу жоспары. Бұл бағдарлама 9-сынып оқушыларына арналып, XVIII ғасырдағы қазақ жеріндегі саяси жағдайлардан бастап, XX ғасырдың басындағы Қазақстанда болған негізгі әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістерді қамтиды. Бағдарлама Қазақстанның сол кезеңдегі тарихи дамуын, күрделі саяси, әлеуметтік, экономикалық оқиғаларын түсініп, сараптай алатын білім береді.

БАҒДАРЛАМАНЫҢ НЕГІЗГІ МАҚСАТТАРЫ

- ✚ **Қазақстанның жаңа заман тарихын түсіну:** Оқушыларға XVIII ғасырдан XX ғасырдың басына дейінгі кезеңдегі маңызды тарихи оқиғалар мен үрдістерді түсіндіру.
- ✚ **Қазақ мемлекеттілігі мен тәуелсіздік үшін күресін ұғыну:** Оқушыларға Қазақстанның тәуелсіздігіне ұмтылыстарын және отаршылдыққа қарсы көтерілістерді үйрету.
- ✚ **Қазақ қоғамының саяси, әлеуметтік және экономикалық дамуы туралы білім беру:** Қазақ жеріндегі маңызды реформалар, экономикалық өзгерістер, ұлт-азаттық қозғалыстар мен мәдениет мәселелерін зерттеу.
- ✚ **Қазақ зиялыларының рөлін көрсету:** Ыбырай Алтынсарин, Шоқан Уәлиханов және Алаш қайраткерлерінің қазақ қоғамындағы орнын түсіндіру.

БАҒДАРЛАМА НӘТИЖЕЛЕРІ

Бұл бағдарламаның соңында оқушылар:

- ✓ XVIII-XX ғасырлардағы Қазақстан тарихындағы негізгі оқиғаларды біледі;
- ✓ Қазақ халқының тәуелсіздік пен дербестік үшін күресінің маңызын түсінеді;
- ✓ Қазақ жеріндегі отаршылдықтың салдарын бағалай алады;
- ✓ Қазақ зиялыларының ағартушылық және ұлтқа қызмет ету жолындағы еңбегін мойындайды.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕР

Бағдарламада интерактивті әдістер, карталарды пайдалану, тарихи құжаттармен жұмыс жасау, рөлдік ойындар мен талқылаулар арқылы тарихи оқиғаларды зерттеу қарастырылған.

ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ БОЙЫНША ҰСЫНЫСТАР

"Қазақстанның Жаңа заман тарихы: XVIII ғасырдан XX ғасырдың басына дейін" атты бағдарламаны оқытуда оқушылардың белсенділігін арттыруға және тарихи құбылыстарды терең түсінуге көмектесетін түрлі әдістерді қолдануға болады. Оқу процесінде оқушыларға түсінікті және қызықты болатындай педагогикалық тәсілдерді ұсынылады:

1. Тарихи карталармен жұмыс

Карта құрастыру: Оқушылар өздері XVIII-XIX ғасырлардағы Қазақстан аумағындағы негізгі оқиғаларды (жоңғар соғыстары, патшалық Ресейдің бекіністер салуы) карталарға түсіріп, шекаралардың өзгерісін және маңызды орындарды белгілеуге тырысады. Бұл әдіс оқушылардың кеңістік тұрғысынан ойлау қабілетін дамытады.

Геосаяси карталар: Құрылымдық карталармен жұмыс жасап, сол кезеңдегі саяси шекаралар мен негізгі оқиғалар орнын зерттейді.

2. Рөлдік ойындар мен драматизация

Тарихи рөлдер: Абылай хан, Кенесары Қасымұлы, Сырым Датұлы сияқты тұлғалар рөлін сомдау арқылы сол кезеңдегі оқиғаларды тереңірек түсінеді.

Тарихи сахналау: Алаш қозғалысы немесе 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс тақырыптарына байланысты тарихи сахналар құрастырып, топпен орындау ұсынылады. Оқушылар тарихты өмірден алынған көріністер арқылы жақсы қабылдайды.

3. Дереккөздермен жұмыс

Тарихи құжаттарды талдау: Оқушыларға Ресей патшалығының жарлықтары, Алаш Орда манифестері, көтеріліс басшыларының үндеулері сияқты тарихи құжаттар беріліп, оларды талдау ұсынылады. Бұл әдіс дереккөздер арқылы оқушылардың аналитикалық қабілеттерін дамытады.

Куәгерлердің естеліктері: Мүмкіндік болса, тарихи оқиғалардың куәгерлері туралы естеліктерді оқып, талдау жүргізу.

4. Пікірталас және пікірсайыс ұйымдастыру

Пікірталас тақырыптары: "Ресей империясының қазақ жеріне енуі дұрыс шешім болды ма?" немесе "Кенесары Қасымұлы көтерілісі – ұлт тәуелсіздігіне апаратын жол ма?" деген сияқты тақырыптар ұсынылып, сынып ішінде пікірталас ұйымдастырылады.

Тарихи шешімдер мен олардың салдарын талқылау: Әр түрлі тарихи оқиғалардың нәтижелерін қарастырып, "Не болар еді?" тәсілі арқылы оқушылардың сыни ойлау қабілетін арттырады.

5. Жоба жұмыстары мен презентациялар

Жобалар тақырыптары: Оқушыларға жоңғар-қазақ соғыстары, Абылай ханның сыртқы саясаты, XIX ғасырдағы ағартушылықтың дамуы сияқты тақырыптар бойынша шағын зерттеу жүргізуге және презентациялар дайындауға мүмкіндік беріледі. Бұл әдіс жеке жұмыс жасау дағдысын қалыптастырады.

Тарихи тұлғаларға арналған жобалар: Қазақтың белгілі қайраткерлеріне (Ыбырай Алтынсарин, Шоқан Уәлиханов) арналған зерттеу жобаларын орындау ұсынылады.

6. Хронологиялық және себеп-салдарлық диаграммалар құру

Хронологиялық сызбалар: Қазақстан тарихындағы негізгі оқиғаларды хронологиялық ретке келтіріп, уақыт сызбаларын жасау. Оқушылар тарихи оқиғалардың бірізділігін жақсы түсініп, олардың өзара байланысын көре алады.

Себеп-салдарлық диаграммалар: Қазақ-жоңғар соғыстарының себептері мен салдары, патшалық Ресейдің отарлау саясатының әсерлері бойынша диаграммалар құру ұсынылады.

7. Дискуссиялық әдістер

Топтық талқылаулар: Әрбір тақырып бойынша топтарға бөлініп, нақты мәселелерді талқылау ұсынылады. Мысалы, Алаш Орда үкіметінің рөлі немесе XIX ғасырдағы қазақ қоғамындағы өзгерістер туралы пікір алмасады.

"Иә" немесе "Жоқ" әдісі: Бір оқиғаға қатысты пікірлерді екіге бөліп, әр топ өз ұстанымын қорғайды.

8. "Оқиға кейстері" әдісі

Оқушыларға нақты тарихи жағдайлар ұсынылып, оларды шешу немесе түсіндіру жолдарын ұсынады. Мысалы, Абылай ханның сыртқы саясаттағы шешімдерін талдау арқылы оның стратегиялық әрекеттерін зерттейді.

9. Жадынамалар мен эссе жазу

Тарихи эсселер: Әр бөлімнен кейін оқушылар өз түсініктерін қысқаша эссе арқылы жеткізеді. Бұл тәсіл оқушылардың ой қорыту және өз пікірін жеткізу қабілетін дамытады.

Жадынама немесе кесте құру: Әр тақырыпқа қатысты негізгі оқиғалар мен себеп-салдарларды жинақтап, кесте немесе жадынама жасау.

10. Мультимедиалық құралдарды пайдалану

Видео мен анимациялар: Сол кезеңдегі тарихи оқиғалар мен тұлғалар туралы деректі фильмдер немесе қысқа видеолар көрсетіледі.

Интерактивті платформалар: Хронологиялық оқиғалар бойынша тесттер мен викториналар ұйымдастырылады.

«ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМІ МЕН ДАҒДЫСЫНА ҚОЙЫЛАТЫН НЕГІЗГІ ТАЛАПТАР

Элективті курс кезінде оқушылардың білімі мен дағдысына қойылатын негізгі талаптар олардың тарихи білімдерін ғана емес, талдау, ой қорыту, дербес зерттеу жасау дағдыларын да қалыптастыруға бағытталады. Төменде оқушылардың білім мен дағдыларына қойылатын негізгі талаптар берілген:

1. Тарихи білімді меңгеру және түсіну

✚ Оқушылар Қазақстанның жаңа заман кезеңіндегі негізгі оқиғаларды, тарихи тұлғаларды, саяси процестерді білуі қажет.

✚ XVIII-XX ғасырдың басындағы Қазақстан тарихының ерекшеліктерін, яғни жоңғар-қазақ соғыстары, Ресей империясының отарлау саясаты, ұлт-азаттық қозғалыстар, мәдени және ағартушылық үдерістерді түсінуі керек.

✚ Тарихи фактілерді дәлелді түрде жеткізіп, оларды өз сөзімен түсіндіре алуы қажет.

2. Талдау және салыстыру қабілеті

✚ Оқушылар әртүрлі тарихи оқиғалардың себеп-салдарын анықтап, оқиғалар арасындағы байланыстарды талдай білуі тиіс.

✚ Тарихи процестер мен оқиғаларды салыстырып, олардың айырмашылықтары мен ұқсастықтарын айқындай алуы керек.

Мысалы, ұлт-азаттық қозғалыстардың әрқайсысының ерекшеліктерін, мақсаттары мен салдарын салыстыру.

3. Критикалық ойлау және дереккөздермен жұмыс

✚ Оқушылар тарихи құжаттарды, карталарды, дереккөздерді түсініп, оларға талдау жасауды білуі қажет.

✚ Оқушылар дереккөздерден қажетті ақпаратты алып, оны дұрыс түсіндіре алуы тиіс.

✚ Тарихи құжаттардың мән-мағынасын сыни тұрғыдан қарап, өз көзқарастарын дәлелдей алуы қажет.

4. Зерттеу және іздену дағдылары

✚ Оқушылар шағын зерттеу жұмыстарын жүргізіп, өз беттерінше ақпарат іздеп, жоба дайындауы керек.

✚ Оқушылар тақырыпқа қатысты қосымша материалдарды тауып, өз беттерінше қосымша мәліметтер жинақтай алуы тиіс.

✚ Тақырып бойынша реферат, баяндама, презентация түрінде зерттеу жұмыстарын қорғауға дағдылануы қажет.

5. Пікірін дәлелдеу және өз көзқарасын жеткізе алу

✚ Оқушылар тарихи мәселелер бойынша өз пікірін қорғай білуі және оны дәлелдермен негіздеуі қажет.

✚ Пікірталас кезінде өз көзқарасын сенімді түрде жеткізе алуы және басқа оқушылардың пікірлерін тыңдай отырып, қорытынды шығара алуы тиіс.

✚ Тарихи оқиғалар мен олардың нәтижелеріне сыни көзқараспен қарап, талдау жасауды меңгеруі керек.

6. Хронологиялық дағдылар

✚ Оқушылар тарихи оқиғаларды дұрыс реттеп, хронологиялық тізбектер құра білуі қажет.

✚ Тарихи процестердің бірізділігін түсініп, тарихи оқиғалардың өзара әсерін айқындай алуы тиіс.

7. Жазбаша және ауызша сөйлеу дағдылары

✚ Оқушылар өз ойын жүйелі, сауатты түрде жазбаша жеткізе білуі керек (эссе, қысқаша баяндама, талдау жазу).

✚ Ауызша баяндау дағдыларын дамыту, яғни курс барысында өз зерттеулерін немесе тарихи оқиғаларды сынып алдында еркін жеткізу.

✚ Жазбаша жұмыстарда ойларын нақты және дәйекті түрде құра білу, грамматикалық сауаттылыққа мән беру.

8. Жағдаяттық тапсырмалар мен тарихи проблемаларды шешу

✚ Оқушыларға тарихи жағдаяттар мен нақты проблемалық жағдайлар беріліп, оларды шешу жолдарын ұсынуы тиіс.

✚ Мысалы, "Абылай ханның Ресей мен Жоңғариямен қарым-қатынасын қалай түсінуге болады?" немесе "Алаш Орда үкіметінің идеяларын қазіргі заманмен қалай байланыстыруға болады?" деген сұрақтар бойынша өзіндік көзқарас білдіру.

9. Интерактивті оқу технологияларын меңгеру

✚ Оқушылар тарихи карталармен, кестелермен, диаграммалармен жұмыс жасай алуы тиіс.

✚ Интернет ресурстарын, арнайы оқу бағдарламаларын (виртуалды мұражайлар, тарихи дерекқорлар) пайдалануды білуі қажет.

✚ Бұл талаптар оқушылардың тарих пәні бойынша тереңірек білім алуына, дербес жұмыс жасау дағдыларын жетілдіруге, және тарихи оқиғаларға сын көзбен қарап, жеке көзқарасын қалыптастыруға бағытталған.

БАҒДАРЛАМАНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН МАЗМҰНЫ

Бағдарламаның мақсаты

Бұл элективті тарих курсының мақсаты – оқушыларға XVIII ғасырдан XX ғасырдың басына дейінгі Қазақстанның жаңа заман тарихын тереңірек зерттеуге мүмкіндік беру. Курс қазақ халқының әлеуметтік, саяси, және мәдени дамуын, сонымен қатар тәуелсіздік жолындағы күрестерін жан-жақты қарастыруды көздейді. Бағдарлама оқушыларға тарихи оқиғалар мен құбылыстарды талдауға, тарихи тұлғалардың ролін бағалауға, сондай-ақ олардың тарихи тұрғыдан мәнін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Оқушыларға Қазақстан тарихының жаңа заман кезеңіндегі саяси, экономикалық, мәдени өзгерістерді түсіндіру және Қазақстан аумағында болған оқиғалардың маңыздылығын түсінуге бағыттау.

Бағдарламаның міндеттері:

- Жаңа замандағы Қазақстан тарихының негізгі кезеңдерін және олардың ерекшеліктерін меңгеру;
- Ежелгі және орта ғасырлармен салыстыра отырып, жаңа замандағы оқиғалардың мәнін түсіну;
- Қазіргі Қазақстанның дамуына әсер еткен тарихи өзгерістерді зерттеу;
- Тарихи тұлғалардың қызметі мен еңбегін бағалауға үйрету;
- Оқушылардың тарихи деректер мен құжаттарды сараптау қабілеттерін дамыту.

Мақсатты аудитория

Бағдарлама 9-сынып оқушыларына арналған және Қазақстан тарихына қызығушылық танытқан, тарих пәні бойынша білімін тереңдетуді мақсат ететін оқушыларға бағытталған. Бұл курс тарихты кеңінен меңгеруге ұмтылатын, тарихи құбылыстар мен үрдістерді жан-жақты түсінгісі келетін оқушылар үшін маңызды.

Бағдарламаның мазмұны

Бағдарлама Қазақстанның жаңа заман тарихының негізгі аспектілерін қамтиды. Курс мазмұны келесі тақырыптардан тұрады:

✚ XVIII ғасырдағы Қазақстан: Қазақстандағы саяси жағдай, жоңғар-қазақ соғыстары, Абылай ханның саясаты және қазақ хандығының күшеюі, Ресей империясының қазақ жеріне енуі.

✚ XIX ғасырдағы Қазақстан: Ресей империясының отарлау саясаты, ұлт-азаттық қозғалыстар (Сырым Датұлы, Исатай Тайманұлы, Кенесары Қасымұлы бастаған көтерілістер), ағартушылық және мәдени даму, әлеуметтік-экономикалық өзгерістер.

✚ XX ғасырдың басындағы Қазақстан: Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық жағдайдың өзгеруі, 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс, Алаш қозғалысы және Алаш Орда үкіметі, азаматтық соғыс кезеңі және Қазақстанда кеңестік биліктің орнауы. Бағдарлама оқушыларға Қазақстан тарихындағы күрделі кезендерді түсініп, тарихи деректерді сыни тұрғыдан талдауға, сондай-ақ тарихи оқиғаларға өзіндік баға беруге көмектеседі.

I Бөлім: XVIII ғасырдағы Қазақстан

- ✓ Қазақстан аумағындағы саяси жағдай: Жоңғар хандығымен соғыстар, сыртқы қауіптер және қазақ жүздерінің жағдайы.
- ✓ Қазақ-жоңғар соғыстары: Қазақтардың жоңғарлармен соғысы, халықтың бірігуі, жерді қорғау мақсатындағы әрекеттер.
- ✓ Абылай ханның саясаты және қазақ хандығының күшеюі: Абылай ханның билікке келуі, сыртқы саясат, елді біріктіру жолындағы реформалары.
- ✓ Ресей империясының қазақ жеріне енуі: Ресейдің қазақ жеріне кіру процесі, орыстардың бекіністер салуы және қазақтардың бодандыққа өтуі.

II Бөлім: XIX ғасырдағы Қазақстан

- ✓ Патшалық Ресейдің отарлау саясаты: Ресейдің отарлау саясаты, жер мәселесі және қазақ қоғамындағы экономикалық жағдайдың өзгеруі.
- ✓ Ұлт-азаттық қозғалыстар: Сырым Датұлы, Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы, Кенесары

Қасымұлының көтерілістері, олардың тәуелсіздік үшін күресі.

- ✓ XIX ғасырдағы ағартушылық және мәдениет: Ыбырай Алтынсарин мен Шоқан Уәлихановтың ағартушылық қызметі, олардың мәдениет пен білім саласындағы рөлі.
- ✓ Әлеуметтік-экономикалық даму: Ресейдің отаршылдық саясатының қазақ қоғамына әсері, жаңа әлеуметтік топтардың қалыптасуы.

III Бөлім: XX ғасырдың басындағы Қазақстан

- ✓ XX ғасырдың басындағы әлеуметтік-экономикалық жағдай: Ресей империясының құлдырауы, қазақ жеріндегі әлеуметтік және экономикалық өзгерістер.
- ✓ 1916 жылғы Ұлт-азаттық көтеріліс: Патша өкіметінің отаршылдық саясатына қарсы қазақтардың көтерілісі, оның себептері мен нәтижелері.
- ✓ Алаш қозғалысы және Алаш Орда үкіметі: Қазақ интеллигенциясының Алаш қозғалысын ұйымдастыруы, Алаш Орда үкіметінің құрылуы, оның мақсаттары.
- ✓ Азаматтық соғыс және Қазақстанда кеңестік биліктің орнауы: Азаматтық соғыс кезеңіндегі оқиғалар, қазақ жерінде кеңес билігінің орнығуы және оның салдары.

Күтілетін нәтижелер:

- ✓ Оқушылар Қазақстан тарихының жаңа заман кезеңін жақсы меңгереді;
- ✓ Тарихи оқиғаларға сыни көзқараспен қарап, дереккөздер арқылы дәлелдей алады;
- ✓ Қазақстанның жаңа заман тарихына қатысты негізгі тарихи тұлғалар мен олардың ролін түсінеді;
- ✓ Әртүрлі көзқарастарды талдай отырып, тарихи шешімдердің маңыздылығын бағалайды.

КҮНТІЗБЕЛІК-ТАҚЫРЫПТЫҚ ЖОСПАР

№	МАЗМҰНЫ	Сағат саны	мерзімі
1	Кіріспе. Курстың мақсаты мен міндеттері.	2	
2	I Бөлім: XVIII ғасырдағы Қазақстан	10	
	2.1 Қазақстан аумағындағы саяси жағдай: Жоңғар хандығымен соғыстар, сыртқы қауіптер және	2	
	2.2. қазақ жүздерінің жағдайы. Қазақ-жоңғар соғыстары:	2	
	2.3 Қазақтардың жоңғарлармен соғысы, халықтың бірігуі, жерді қорғау мақсатындағы әрекеттер.	3	
	2.4 Абылай ханның саясаты және қазақ хандығының күшеюі: Абылай ханның билікке келуі, сыртқы саясат, елді біріктіру жолындағы реформалары.	3	
	Ресей империясының қазақ жеріне енуі: Ресейдің қазақ жеріне кіру процесі, орыстардың бекіністер салуы және қазақтардың бодандыққа өтуі.	3	
3	II Бөлім: XIX ғасырдағы Қазақстан	10	
	3.1 Патшалық Ресейдің отарлау саясаты: Ресейдің отарлау саясаты, жер мәселесі және қазақ қоғамындағы экономикалық	3	
	3.2 жағдайдың өзгеруі. Ұлт-азаттық қозғалыстар: Сырым Датұлы, Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы, Кенесары Қасымұлының көтерілістері,	3	
	3.3 олардың тәуелсіздік үшін күресі. XIX ғасырдағы ағартушылық және		

	3.4	мәдениет: Ыбырай Алтынсарин мен Шоқан Уәлихановтың ағартушылық қызметі, олардың мәдениет пен білім саласындағы рөлі. Әлеуметтік-экономикалық даму: Ресейдің отаршылдық саясатының қазақ қоғамына әсері, жаңа әлеуметтік топтардың қалыптасуы.	2 2	
4		III Бөлім: XX ғасырдың басындағы Қазақстан	10	
	4.1	XX ғасырдың басындағы әлеуметтік-экономикалық жағдай: Ресей империясының құлдырауы, қазақ жеріндегі әлеуметтік және экономикалық өзгерістер.	2	
	4.2	1916 жылғы Ұлт-азаттық көтеріліс: Патша өкіметінің отаршылдық саясатына қарсы қазақтардың көтерілісі, оның себептері мен нәтижелері.	2	
	4.3	Алаш қозғалысы және Алаш Орда үкіметі: Қазақ интеллигенциясының	3	
	4.4	Алаш қозғалысын ұйымдастыруы, Алаш Орда үкіметінің құрылуы, оның мақсаттары. Азаматтық соғыс және Қазақстанда кеңестік биліктің орнауы: Азаматтық соғыс кезеңіндегі оқиғалар, қазақ жерінде кеңес билігінің орнығуы және оның салдары.	3	
5		Қорытынды. Таныстырылым. Жасаған еңбектерін презентациялау, қорғау	2	
		Жалпы сағат саны:	34	

ОҚУ-ТАҚЫРЫПТЫҚ ЖОСПАР

№	МАЗМҰНЫ	Сағат саны
1	Кіріспе. Курстың мақсаты мен міндеттері.	2
2	I Бөлім: XVIII ғасырдағы Қазақстан	10
	2.1 Қазақстан аумағындағы саяси жағдай: Жоңғар хандығымен соғыстар, сыртқы қауіптер және қазақ жүздерінің жағдайы.	2
	2.2 Қазақ-жоңғар соғыстары: Қазақтардың жоңғарлармен соғысы, халықтың бірігуі, жерді қорғау мақсатындағы әрекеттер.	2
	2.3 Абылай ханның саясаты және қазақ хандығының күшеюі: Абылай ханның билікке келуі, сыртқы саясат, елді біріктіру жолындағы реформалары.	3
	2.4 Ресей империясының қазақ жеріне енуі: Ресейдің қазақ жеріне кіру процесі, орыстардың бекіністер салуы және қазақтардың бодандыққа өтуі.	3
3	II Бөлім: XIX ғасырдағы Қазақстан	10
	3.1 Патшалық Ресейдің отарлау саясаты: Ресейдің отарлау саясаты, жер мәселесі және қазақ қоғамындағы экономикалық жағдайдың өзгеруі.	3
	3.2 Ұлт-азаттық қозғалыстар: Сырым Датұлы, Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы, Кенесары Қасымұлының көтерілістері, олардың тәуелсіздік үшін күресі.	3
	3.3 XIX ғасырдағы ағартушылық және мәдениет: Ыбырай Алтынсарин мен Шоқан Уәлихановтың ағартушылық қызметі, олардың мәдениет пен білім саласындағы рөлі.	2
	3.4 Әлеуметтік-экономикалық даму: Ресейдің отаршылдық саясатының қазақ қоғамына әсері, жаңа әлеуметтік топтардың қалыптасуы.	2

4		ІІІ Бөлім: ХХ ғасырдың басындағы Қазақстан	10
	4.1	ХХ ғасырдың басындағы әлеуметтік-экономикалық жағдай: Ресей империясының құлдырауы, қазақ жеріндегі әлеуметтік және экономикалық өзгерістер.	2
	4.2	1916 жылғы Ұлт-азаттық көтеріліс: Патша өкіметінің отаршылдық саясатына қарсы қазақтардың көтерілісі, оның себептері мен нәтижелері.	2
	4.3	Алаш қозғалысы және Алаш Орда үкіметі: Қазақ интеллигенциясының Алаш қозғалысын ұйымдастыруы, Алаш Орда үкіметінің құрылуы, оның мақсаттары.	3
	4.4	Азаматтық соғыс және Қазақстанда кеңестік биліктің орнауы: Азаматтық соғыс кезеңіндегі оқиғалар, қазақ жерінде кеңес билігінің орнығуы және оның салдары.	3
5		Қорытынды. Таныстырылым. Жасаған еңбектерін презентациялау, қорғау	2
		Жалпы сағат саны:	34

ХVIII ғасырдағы Қазақстанның тарихы күрделі саяси оқиғаларға, сыртқы күштердің ықпалына, және қазақ халқының тәуелсіздігін сақтауға бағытталған әрекеттерге толы кезең болып табылады. Осы бөлімде негізгі тақырыптарды қамтитын толық ақпараттар берілген.

I БӨЛІМ: XVIII ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН.

1. Қазақстан аумағындағы саяси жағдай.

XVIII ғасырда Қазақстанда үш жүздің (Ұлы, Орта, Кіші жүз) аумағында бірнеше хандық құрылымдар болды. Әр жүздің өз ханы, билері және әскер басшылары болды. Халық билердің, батырлардың және хандардың басшылығымен өз аумағын, тәуелсіздігін және мал шаруашылығын сақтау үшін күресті. XVIII ғасырдың алғашқы жартысында қазақ қоғамы бірқатар ішкі және сыртқы қауіп-қатерлермен бетпе-бет келді.

Сол уақыттағы басты қауіп Жоңғар хандығы тарапынан болды. Жоңғарлар Орталық Азияда өз ықпалын кеңейтуге ұмтылып, қазақ жеріне бірнеше рет шапқыншылық жасады. Қазақ хандары мен батырлары жоңғар басқыншылығына қарсы күресті ұйымдастырып, халықты жұмылдырды. Ішкі бірліктің болмауы кейде қазақ жерін қорғауды әлсіретіп, жоңғарларға қарсы ұзаққа созылған күреске алып келді.

2. Қазақ-жоңғар соғыстары.

XVIII ғасырдың басында жоңғарлардың Қазақстан аумағына шапқыншылықтары күшейе түсті. Қазақ-жоңғар соғыстарының ең ауыр кезеңі 1723-1730 жылдар аралығында болды. Бұл кезең тарихта «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» деп аталып, қазақ халқының басына түскен ең қиын кезеңдердің бірі болды. Жоңғар шапқыншылығынан қазақ ауылдары талқандалып, көптеген қазақтар босқынға айналды.

Бұланты-Білеуті шайқасы (1726 жыл) мен Аңырақай шайқасы (1729 жыл) қазақтардың жоңғарларға қарсы ең ірі жеңістерінің бірі болып саналады. Бұл шайқастарда қазақ батырлары (мысалы, Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Наурызбай, Райымбек және т.б.) үлкен ерлік көрсетті. Шайқастар қазақ руларының бірлігі мен ынтымақтастығын арттырып, жауға қарсы тұруда өз күштерінің бар екенін көрсетті.

3. Абылай ханның саясаты және қазақ хандығының күшеюі.

Абылай хан (1711-1781) — XVIII ғасырдағы қазақ хандығының көрнекті саяси және әскери қайраткерлерінің бірі. Абылай хан жоңғарларға қарсы соғыстарда өзінің батырлығымен танылып, Орта жүздің ханы ретінде бүкіл қазақ хандығының бірлігін сақтауға тырысты. Абылай хан Ресей империясы мен Цин империясының арасындағы күрделі саяси жағдайда икемді дипломатиялық саясат ұстанды.

Абылай ханның саясаты келесідей негізгі бағыттарда көрініс тапты:

- ✓ Сыртқы саясат: Ресей мен Қытаймен қарым-қатынастарын тиімді пайдалану арқылы қазақ жерлерінің бірлігін сақтауға тырысты.
- ✓ Әскери күш: Абылай хан жоңғарларға қарсы соғыстарда қазақ әскерлерін бір орталыққа біріктіріп, жауға қарсы тұруда табандылық көрсетті.
- ✓ Ішкі саясат: Үш жүздің хандары мен сұлтандарының арасындағы қарым-қатынасты жақсарту арқылы ішкі бірлікті күшейтуге тырысты.

Абылайдың күш-жігерінің арқасында қазақ қоғамы жоңғар шабуылдарынан біршама қалпына келіп, бейбіт өмірге қол жеткізді.

4. Ресей империясының қазақ жеріне енуі.

XVIII ғасырдың ортасында Ресей империясы қазақ даласына өз ықпалын күшейте бастады. Патша үкіметі Қазақстан аумағын өзіне қосу арқылы Орталық Азияға шығу және Сібір аумағындағы қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ұмтылды. 1731 жылы Әбілқайыр хан Кіші жүзді Ресей империясының құрамына қосуға келісім беріп, ант қабылдады. Бұл қадам Ресейдің қазақ жеріне енуіне жол ашты.

Ресейдің Қазақстанға енуі келесідей мақсаттарға бағытталды:

- ✓ Әскери бекіністер салу: Ресей империясы Қазақстанда әскери бекіністерді, форпосттарды сала бастады. Мысалы, Орск, Орынбор, Петропавл сияқты бекіністер Ресей әскерінің қазақ даласында орналасуын күшейтті.
- ✓ Сауда қатынастары: Ресей империясы қазақтармен экономикалық байланыстарды нығайту үшін жәрмеңкелер мен сауда орындарын ашып, қазақ жерінен шикізат тасымалдауды қолға алды.
- ✓ Саяси ықпалын күшейту: Ресей патшалығы қазақ сұлтандарын және хандықтарды бақылау үшін түрлі амалдар жасады. Хандардың ант қабылдау арқылы өз ықпалын қазақ қоғамында арттырды.

Ресей империясының енуі қазақтардың дәстүрлі басқару жүйесіне өзгерістер енгізіп, ішкі саясатқа үлкен әсер етті. Орыс бекіністерінің салынуы қазақ халқының көшпелі өмір салтына кедергі келтіріп, экономикалық және әлеуметтік шиеленістерге әкелді. Қорытынды. XVIII ғасырдағы Қазақстанның саяси жағдайы ел тәуелсіздігіне үлкен қауіп төнген кезең болды. Қазақ-жоңғар

соғыстарының ауыр салдары халықты біріктіруге итермеледі, ал Абылай ханның ұстанған саясаты елдің бірлігін сақтауға зор үлес қосты. Сонымен қатар, Ресей империясының қазақ жеріне енуі елдің болашақтағы тағдырына елеулі әсер етті.

«АҚТАБАН ШҰБЫРЫНДЫ, АЛҚАКӨЛ СҰЛАМА» ОҚИҒАСЫ

Бұл кезеңдегі тарихи оқиғалар қазақ қоғамында әлеуметтік және саяси өзгерістерге алып келді, ал Абылай ханның саясаты мен ұстанымы қазақ хандығының мемлекеттік құрылымын нығайтуға, сыртқы қауіптерге қарсы тұруға бағытталған маңызды кезең болды.

«Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» оқиғасы қазақ халқының тарихындағы ең ауыр әрі қайғылы кезеңдердің бірі ретінде белгілі. Бұл оқиға 1723 жылы басталып, жоңғар шапқыншылығының салдарынан қазақ халқы үлкен қасіретке душар болды. Бұл атаудың өзі халықтың осы кезеңдегі басына түскен қиындықтарды бейнелейтін метафоралық мағынаға ие.

«Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» оқиғасының себептері. XVII ғасырдың соңына қарай Жоңғар хандығы күшейіп, өзінің әскери қуатын арттырды. Жоңғарлар қазақ даласына шабуыл жасап, осы жерлерді басып алуды көздеді. Олардың мақсаты Қазақстан жерін иемденіп, Орталық Азиядағы ықпалын күшейту болды. Сонымен қатар, жоңғарлар үшін қазақтардың жайылымдық жерлері, мал ресурстары үлкен қызығушылық тудырды.

Жоңғар шапқыншылығының тағы бір себебі қазақ жүздерінің өзара бірлігі мен орталықтандырылған күшті биліктің жоқтығы болды. Бұл жағдайды пайдаланған жоңғарлар Қазақстан жеріне шабуыл жасап, өз биліктерін орнатуға тырысты. Сонымен қатар, Ресей мен Цин империялары арасында Қазақстан аумағына бақылау орнатуға деген талас та жоңғарларға қазақ жеріне еркін кіруге жағдай жасады.

Шапқыншылықтың басталуы. 1723 жылдың көктемінде жоңғарлар Қазақстанның оңтүстік және оңтүстік-шығыс бөліктеріне кенеттен шабуыл жасады. Жоңғар әскерлері үлкен қарулы топтармен қазақ ауылдарына кіріп, оларды қырып-жойып, малдарын айдап әкетті. Кенеттен басталған шабуылға қазақтардың дайын болмауы салдарынан халық ауыр зардап шекті. Көптеген қазақ ауылдары жойылып, мал-мүлкі тоналды, халық арасында ашаршылық басталды. Бұл оқиғалар қазақ халқының есінде

«Ақтабан шұбырынды» деп сақталды, яғни «жалаң аяқ босқыншылық» деген мағына береді. Халықтың көп бөлігі туған жерін тастап, бас сауғалап, оңтүстікке қарай шегінуге мәжбүр болды. Босқындардың көбі Түркістан, Ташкент және Сырдария бойындағы аймақтарға қоныс аударды.

«Алқакөл сұлама» атауы осы қиын кезеңде адамдардың басынан өткен азапты жағдайды білдіреді. Алқакөл деген жерде қазақтар амалсыздан жиналып, осында біраз уақыт аялдаған. Бұл жердің суы аз болғандықтан, аштықтан және шөлден көп адамдар өмірімен қош айтысты.

«Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» оқиғасының салдары.

Бұл оқиға қазақ халқы үшін өте ауыр зардаптарға әкелді:

- ✓ Халықтың қырылуы және босқыншылық: Жоңғар шапқыншылығы кезінде халықтың едәуір бөлігі босқынға айналды. Жолдағы аштық пен шөлдің салдарынан көптеген адамдар қаза тапты. Бұл оқиға халықтың тұрмысын нашарлатып, елдің демографиялық құрамына ауыр әсер етті.
- ✓ Экономикалық қиындықтар: Қазақтардың малы жоңғарлардың қолына өтіп, ауылдар қирады. Малдың қырылуы мен жоғалуы көшпелі қазақ экономикасына ауыр соққы болды.
- ✓ Ішкі саяси тұрақсыздық: Жоңғар шапқыншылығы қазақ жүздерінің бірлігінің маңызды екенін көрсетіп, біртұтас басшылықтың болмауы ауыр зардаптар әкелгенін дәлелдеді. Осы қиын кезеңде халық өзара ауызбіршіліктің қажеттілігін түсінді.
- ✓ Рухани-мәдени күйзеліс: Бұл оқиға халық санасында ауыр жара болып қалды. Қазақтар туған жерінен кетуге мәжбүр болып, ұлттық рухани құндылықтарынан ажырай бастады. Босқыншылық және жердің жоғалуы халықтың рухын түсірді.

Қазақ халқының бірлігі және қарсылық ұйымдастыруы.

«Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» оқиғасы қазақ халқының тарихында ең қиын кезеңдердің бірі болса да, бұл жағдай елді біріктіруге түрткі болды. Қазақтың үш жүзі бұл шапқыншылыққа қарсы бірігіп, жауға бірлескен соққы беру қажеттілігін түсінді.

1726 жылы Ордабасыда (қазіргі Оңтүстік Қазақстан облысы аумағында) қазақ жүздерінің хандары мен батырларының басқосуы өтті. Осы жиында қазақтың үш жүзі жоңғарларға қарсы күш біріктіруге келісті. Бұл басқосуда Әбілқайыр хан, Тәуке ханның ұлы Болат, Сәмеке хан, сондай-ақ қазақ батырлары Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Наурызбай, Райымбек, Малайсары және басқа да батырлар қатысты.

Осы келісім нәтижесінде қазақтар жоңғарларға қарсы бірлескен күрес жүргізуге күш салды. Бұл шешім қазақтардың Бұланты-Білеуті және Аңырақай шайқастарындағы жеңістеріне жол ашып, жоңғарларға қарсы табысты қарсылық көрсетуге мүмкіндік берді. Қорытынды. «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» оқиғасы қазақ халқының бірлік пен ынтымақтың маңыздылығын терең түсінуге итермеледі. Бұл кезеңдегі ауыр сынақтар мен қайғы-қасіреттер қазақ халқының өз жері мен еркіндігі үшін күресуге деген ерік-жігерін арттырды. Осы оқиғадан кейінгі жоңғарларға қарсы біріккен күш қазақтың аумақтық тұтастығын қорғауға және сыртқы қауіптерге қарсы тұруға жол ашты.

Бұл оқиға қазақ халқының тарихи жадында мәңгі сақталып, елдің бірлігі мен ерлігі туралы аңызға айналды. Ауыр кезеңдерде біріккен халық сыртқы жаудан өз жерін қорғауға қабілетті екенін дәлелдеді. «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» оқиғасы халықтың рухын шыңдаған, тарихымызда ерекше орны бар кезеңдердің бірі болды.

БҰЛАНТЫ-БІЛЕУТІ ШАЙҚАСЫ

Бұланты-Білеуті шайқасы – 1726 жылы қазақ және жоңғар әскерлері арасында болған маңызды шайқас, қазақ халқының жоңғар шапқыншылығына қарсы тұруындағы алғашқы жеңістерінің бірі болып саналады. Бұл шайқас жоңғарлардың шабуылдарына жауап ретінде қазақтардың бірлескен күштерімен ұйымдастырылды.

Шайқастың алғышарттары. 1723 жылы басталған жоңғар шапқыншылығы «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» кезеңінде қазақ халқына үлкен зиян келтірді. Қазақ ауылдары жойылып, халық босқынға айналды. Осыған байланысты қазақ батырлары мен хандары жоңғарларға қарсы бірлесіп күресудің қажеттілігін түсінді. Бұланты-Білеуті шайқасы – осы бірліктің алғашқы нәтижесі болды.

Шайқастың өтетін жері. Бұланты-Білеуті шайқасы қазіргі Қазақстанның Қарағанды облысы аумағында, Бұланты және Білеуті өзендерінің бойында өтті. Бұл аймақ шайқасқа қатысушыларға жақсы таныс болатын, және жердің рельефі қазақ жасақтарына артықшылық берді.

Шайқасқа дайындық. 1726 жылы қазақ жасақтарының басын біріктіріп, шайқасқа дайындық жүргізілді. Бұл шайқасқа қатысқан қазақ батырлары:

- ✚ Қаракерей Қабанбай
- ✚ Қанжығалы Бөгенбай
- ✚ Наурызбай
- ✚ Райымбек
- ✚ Малайсары

Батырлар мен хан өкілдері, сондай-ақ әртүрлі рулар мен жүздердің жауынгерлері шайқасқа қатысты. Қазақтар саны жағынан жоңғарларға қарағанда көп еді, және олардың ішкі бірлігі шайқаста үлкен рөл атқарды.

Шайқастың барысы. Шайқас 1726 жылдың көктемінде өтті. Жоңғарлар қазақ жеріне шабуыл жасап, қазақ ауылдарын жоюға тырысты. Қазақ батырлары жоңғар әскерлеріне қарсы бірлескен күшпен шабуылдады. Жауынгерлердің бірлігі мен ұйымшылдығы шайқастың табысты өтуіне әсер етті. Жергілікті жердің білімі мен қазақтардың әдет-ғұрыптары да шайқастың барысына ықпал етті. Қазақ жасақтары жоңғарларға қарсы кескілескен ұрыстар жүргізді, олардың қару-жарағы мен тактикалары қазақтардың шабуылына төтеп бере алмады.

Шайқастың нәтижелері. Бұланты-Білеуті шайқасы қазақтар үшін маңызды жеңіспен аяқталды. Жоңғар әскерлері ауыр шығындарға ұшырап, қазақтарға кері шегінуге мәжбүр болды. Бұл шайқас қазақтардың жоңғарларға қарсы тұрудағы табысының алғашқы белгісі болды.

Шайқастан кейін қазақтар арасындағы ынтымақтастық күшейіп, олардың жауға қарсы күресте өздерін қорғауға деген сенімдерін арттырды. Бұланты-Білеуті шайқасы қазақ руларының бірлігінің жарқын үлгісі ретінде тарихта қалды.

Шайқастың тарихи маңызы. Бұланты-Білеуті шайқасы қазақ тарихында бірнеше маңызды аспектілермен ерекшеленеді:

- ✓ Бірліктің символы: Шайқас қазақ руларының бірігіп, ортақ жауға қарсы тұруының маңызды үлгісі болды. Бұл шайқас қазақ халқының өз жері мен бостандығын қорғау үшін бірігуге қажеттілігін көрсетті.
- ✓ Жеңістің маңызы: Бұл шайқас қазақтардың жоңғарларға қарсы күресіндегі алғашқы жеңістері болды. Қазақ батырларының шайқас барысында көрсеткен ерлігі халықтың ұлттық рухын көтерді.
- ✓ Стратегиялық жетістіктер: Шайқас жоңғарларға қарсы қазақтардың әскери тактикасын жақсартуға ықпал етті. Қазақтар шайқастан сабақ алып, болашақта жоңғарларға қарсы ұйымдасқан түрде күрес жүргізу үшін қажетті тәжірибеге ие болды. Қорытынды. Бұланты-Білеуті шайқасы қазақ халқының тарихында маңызды орын алады. Бұл шайқас жоңғар шапқыншылығына қарсы тұрудағы алғашқы табыстардың бірі ретінде сақталып, қазақтардың өз жері мен елін қорғаудағы ынтымақтастығы мен бірлігінің символына айналды. Қазақ батырларының ерлігі мен халықтың рухы шайқас барысында анық көрініс тауып, қазақтардың болашақ жеңістеріне жол ашты.

АБЫЛАЙ ХАННЫҢ САЯСАТЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ КҮШЕЮІ

Абылай хан — XVIII ғасырда қазақ халқының тарихында маңызды рөл атқарған саяси көшбасшы және мемлекет қайраткері. Ол қазақ хандығының нығаюы мен дамуына, қазақ халқының бірігуіне, жоңғар шапқыншылығына қарсы күреске үлкен үлес қосты. Оның хандық билігі кезінде Қазақстанның саяси, экономикалық және мәдени өмірінде елеулі өзгерістер болды.

Абылай ханның өмірбаяны.

Абылай хан (шын аты Абылай Мұхаммед) 1711 жылы туылып, 1781 жылы қайтыс болды. Ол Орта жүздің ауқатты руы — Қаракерей (немесе Керей) тайпасына жататын ханның отбасында дүниеге келген. Жасынан батырлық, көшбасшылық қасиеттерімен танылып, өзінің әскери қабілеттері арқасында халық арасында құрметке ие болды.

Абылай хан 1741 жылы Қазақстанның ханы болып тағайындалды. Оның билігі жоңғарларға қарсы күрес, қазақ жерінің тәуелсіздігін сақтау, сыртқы саясатты реттеу сияқты қиын кезеңдермен тұспа-тұс келді.

Саяси жағдай және Абылай ханның саясаты.

Абылай ханның саясаты екі негізгі бағытты қамтыды: сыртқы саясат және ішкі саясат. Оның басты мақсаты қазақ хандығын нығайту және қазақ халқының тәуелсіздігін сақтау болды.

Сыртқы саясат.

- ✓ Жоңғар шапқыншылығына қарсы күрес: Абылай хан жоңғарларға қарсы әскери тактиканы жетілдіріп, қазақ жасақтарын жоңғарларға қарсы біріктіруге тырысты. Ол 1723-1730 жылдардағы «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» кезеңінде қазақтарды біріктіруде үлкен рөл атқарды. Абылай хан қазақ батырлары мен жүздердің басшыларының арасындағы ынтымақтастықты нығайтуға ерекше көңіл бөлді.
- ✓ Ресей және Қытаймен қарым-қатынас: Абылай хан Ресей мен Цин империясымен дипломатиялық байланыстар орнату арқылы қазақ халқының мүдделерін қорғауға тырысты. Ол Ресей империясымен келіссөздер жүргізіп, қазақтың шекараларын бекітуге, сондай-ақ жоңғарлармен соғыста көмек алу үшін Қытаймен де байланыс орнатты.

- ✓ Тәуелсіздікті сақтау: Абылай хан өз билігін нығайтуға, қазақтардың тәуелсіздігін қорғауға бағытталған саясат жүргізді. Ол Ресей мен Қытайдың ықпалын ескере отырып, қазақ халқының мүддесін жоғары қойды.

Ішкі саясат.

- ✓ Бірлікті нығайту: Абылай хан қазақ рулары мен жүздері арасында бірлікті нығайтуға ерекше көңіл бөлді. Ол халықтың ауызбіршілігін арттыру үшін өз уақытында жиналыстар ұйымдастырып, батырлар мен билердің арасындағы қарым-қатынасты нығайтты.
- ✓ Саяси құрылымдарды қалыптастыру: Абылай хан хандық биліктің негіздерін нығайтып, мемлекеттік құрылымдарды тұрақтандыруға күш салды. Ол қазақ жерінде биліктің орталықтандырылуын қамтамасыз ету үшін хандар мен билердің рөлін нығайтты.
- ✓ Экономикалық дамуды қолдау: Абылай хан шаруашылықтың дамуына, сауда мен өндірісті көтеруге бағытталған саясат жүргізді. Ол қазақтардың мал шаруашылығын дамытуды, егіншілікті ынталандыруды, сауда қатынастарын нығайтуды көздеді.

Абылай ханның әскери саясаты. Абылай ханның әскери саясаты жоңғарларға қарсы соғыстарға негізделді. Оның батырларының бірігуі, шайқастардағы стратегиялары, қазақ халқының моральдық рухын көтеру мақсатында ұйымдастырылған шайқастар Абылай хандығының әскери күшін арттыруға көмектесті.

- ✓ Сапалы әскери күш қалыптастыру: Абылай хан әскери күштердің ұйымдастырылуын, олардың тактикаларын жетілдіруді және жаңа стратегияларды енгізуді мақсат етті. Оның әскери күштері, батырларының арқасында жоңғарларға қарсы бірнеше ірі шайқастарда жеңіске жетті.
- ✓ Жаңа қару-жарақтарды енгізу: Абылай хан әскери техника мен қару-жарақтарды жетілдіру, жаңарту бойынша жұмыстар жүргізді. Ол қазақ жасақтарының соғыс қабілетін арттыру үшін қажетті құрал-жабдықтарды қамтамасыз етті.

Абылай ханның мәдени және рухани саясаты. Абылай ханның мәдени және рухани саясатында халықтың мәдениетін, дәстүрлерін, тілін, өнерін дамытуға ерекше көңіл бөлінді. Ол

халықтың рухани мұрасын сақтау, білім мен өнердің дамуын қамтамасыз етуге тырысты.

- ✓ Білім мен өнерді дамыту: Абылай хан қазақ мәдениетін, поэзиясын, музыкасын және халықтың рухани құндылықтарын дамытуға ықпал етті. Оның заманында көптеген ақындар, композиторлар, жыраулар шықты.
- ✓ Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды сақтау: Абылай хан халықтың дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын қорғап, олардың сақталуына ықпал етті. Қазақтардың ұлттық құндылықтарын нығайтуға арналған шараларды жүзеге асырды.

Абылай хан қазақ халқының тарихында маңызды тарихи тұлға болып табылады. Оның саясаты қазақ хандығының күшеюіне, халықтың бірлігінің нығаюына, жоңғарларға қарсы табанды күрес жүргізуге ықпал етті. Абылай ханның билігі кезінде қазақ халқының тәуелсіздігін сақтап қалу, мәдениет пен ұлттық дәстүрлерді дамыту, сыртқы саясатты тиімді басқару бағытында айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізілді. Оның мұрасы бүгінгі күні де қазақ халқының ұлттық тарихында, мәдениетінде, дәстүрінде ерекше орын алады. Абылай ханның саясаты мен қызметі қазақ мемлекеттілігінің негіздерін қалыптастыруда және оның тарихи дамуында елеулі рөл атқарды.

Абылай хан – XVIII ғасырдағы Қазақ хандығының көрнекті мемлекет қайраткері және белгілі басшысы. Оның елді басқаруындағы негізгі саясаттары мен реформалары Қазақ хандығының күшеюіне және сыртқы қауіптерден қорғануына үлкен ықпал етті. Абылай ханның саясаты мен Қазақ хандығының күшеюінің негізгі аспектілері төмендегідей:

- ✓ Сыртқы саясаттағы шеберлік. Абылай хан Ресей мен Қытай сияқты үлкен мемлекеттердің арасында дипломатиялық тепе-тендікті сақтай отырып, Қазақ хандығының тәуелсіздігін қорғауға тырысты. Ол екі елмен де байланыс орнатып, дипломатиялық қарым-қатынасты реттей білді. Ресей империясымен қарым-қатынасты нығайту арқылы солтүстіктен төнетін қауіптен қорғанса, Қытаймен де бейбіт қатынас орнатып, экономикалық сауда-саттықты дамытты.
- ✓ Жоңғарларға қарсы күрес. Абылай хан Жоңғар хандығымен ұзақ уақыт соғысып, қазақ жерін жоңғарлардан азат етуге тырысты. Оның қолбасшылығының арқасында жоңғарлардан басып алынған аймақтар қайтадан қазақтарға қайтарылды.

Абылай ханның бұл күресі қазақ халқының жерін сақтап қалуда маңызды рөл атқарды және оның беделін күшейтті.

- ✓ Бір орталыққа бағынған билік жүйесі. Абылай хан дәстүрлі қазақ басқару жүйесін жаңартып, орталықтандырылған билік жүйесін күшейтуге тырысты. Ол үш жүзді біртұтас хандыққа біріктіру арқылы бір орталықтан басқарып, хандықтың ішкі тұрақтылығын сақтауды көздеді. Осы орталықтандырудың арқасында билік әлсіреп, сыртқы қауіптерге қарсы бірлескен әрекет жасауға мүмкіндік туды.
- ✓ Ішкі тұрақтылықты сақтау және көшпенділердің тұрмысын реттеу. Абылай хан ішкі тұрақтылыққа ерекше мән берді. Ол ру-тайпалар арасында бейбітшілікті сақтауға және олардың арасындағы дау-жанжалдарды бейбіт жолмен шешуге тырысты. Сонымен қатар, Абылай хан көшпелі қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін жақсарту үшін экономикалық және ауыл шаруашылығын дамытуға да көңіл бөлді.
- ✓ Шекараны кеңейту және сауда-саттықты дамыту. Абылай хан сауда-саттық арқылы экономиканы нығайтуға тырысты. Оның тұсында Қазақ хандығы Орта Азияның көптеген аймақтарымен сауда байланыстарын орнатып, түрлі өнімдермен алмасу жүргізді. Абылай хан басқарған кезеңде қазақтар Сырдария бойындағы қалаларды қайтадан бақылауға алып, осы аймақтар арқылы сауда жолдарын дамытты.
- ✓ Мәдениетті дамытуға қолдау көрсету. Абылай хан дәуірінде қазақ мәдениеті, әсіресе ақын-жыраулар мен жыршылардың өнері өркендеді. Абылай ханның өзі көптеген жыраулардың шығармашылығына қолдау көрсетіп, ұлттық рухты көтеруге ықпал етті. Абылай ханның осы саясаттары Қазақ хандығының тәуелсіздігін сақтап, мемлекет ретінде күшеюіне жол ашты. Оның іс-әрекеттері арқасында қазақ халқы сыртқы қауіптерден қорғана отырып, ішкі бірлікті сақтай алды.

РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ҚАЗАҚ ЖЕРІНЕ ЕНУІ

Ресей империясының қазақ жеріне енуі XVIII ғасырдың бірінші жартысынан басталып, XIX ғасырда күшейе түсті. Бұл процесс бірнеше кезеңдерден өтіп, әртүрлі саяси, экономикалық және әскери амалдар арқылы жүзеге асырылды. Қазақстанның Ресейге қосылуы бірден болған жоқ; бұл ұзаққа созылған және күрделі процесс болды.

1. Бастапқы кезең: Сауда және дипломатиялық байланыстар (XVII–XVIII ғғ.)

Алғашқыда Ресей империясы қазақтармен сауда қатынастарын орнатуға тырысты. Қазақстанның солтүстік аймақтарында орыс бекіністері мен қамалдары салына бастады. XVII ғасырдың соңында қазақ даласы арқылы Орта Азияға шығатын сауда жолдары маңызды болды, сондықтан Ресей бұл аймақтарға назар аудара бастады. 1717 жылы Ресей алғашқы әскери экспедицияларын жіберіп, қазақ жеріндегі жағдайды зерттей бастады.

2. Жоңғар шапқыншылығынан қорғау және протекторат орнату

XVIII ғасырда қазақ жеріне Жоңғар хандығының шабуылдары күшейді. 1723 жылы "Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама" оқиғасынан кейін Қазақ хандығының жағдайы қиындай түсті. Осы кезде Ресейге арқа сүйеу қажеттілігі туындады. 1731 жылы Кіші жүздің ханы Әбілқайыр хан Ресейге бодан болу туралы өтініш білдіріп, Ресей империясының протекторатын қабылдады. Бұл қазақтардың Ресейге алғашқы ресми қосылу қадамы еді. Кейіннен Орта жүз бен Ұлы жүз де Ресейге бодандыққа кіруге мәжбүр болды.

3. Әскери бекіністер мен қамалдар салу

Қазақ жеріне енудегі Ресейдің маңызды тәсілдерінің бірі — әскери бекіністер салу болды. Бұл қамалдар Ресейдің әскери-саяси ықпалын күшейтуге және қазақтарды біртіндеп тәуелді етуге бағытталды. XVIII ғасырдың ортасынан бастап Жайық, Ертіс, Есіл өзендерінің бойында, Тобыл және Нұра өзендері маңында қамалдар салынды (мысалы, Орынбор, Семей, Өскемен, Қызылжар, Жәміш бекіністері). Бұл қамалдар арқылы Ресей қазақ жерін бақылауға және әскери басымдыққа ие болды.

4. Қазақтардың жерін тартып алу және отаршылдық саясаты

XIX ғасырда Ресей қазақ жерлеріне отаршылдық саясатын ашық жүргізе бастады. Ресей шенеуніктері мен жергілікті әкімшіліктер қазақтардың жайылымдық және қоныс аудару жерлерін тартып алып, орыс шаруаларын қоныстандыра бастады. Бұл қазақтардың экономикалық және әлеуметтік жағдайын әлсіретіп, халықтың наразылығын тудырды. Мұндай шаралар Қазақ хандығының ішкі құрылымын бұзып, хандық билікті әлсіретті.

5. Хандық билікті жою және әкімшілік реформалар

1822 жылы Сібір қырғыздары (қазақтары) туралы жарғы және 1824 жылы Орынбор қырғыздары (қазақтары) туралы жарғы қабылданып, хандық билік жүйесі жойылды. Бұл реформалардың нәтижесінде қазақ жерінде хандық билік жойылып, Ресейге тікелей бағынатын жаңа басқару жүйесі енгізілді. Қазақтар округтерге бөлініп, әкімшілік орталықтары тағайындалды. Бұл Қазақстанның Ресейге толық қосылуының соңғы кезеңі еді.

6. Ұлт-азаттық қозғалыстар және олардың басылуы

Ресейдің отаршылдық саясатына қарсы қазақ даласында ұлт-азаттық көтерілістер жиіледі. 1836–1838 жылдары Исатай мен Махамбет бастаған Бөкей Ордасындағы көтеріліс, 1837–1847 жылдардағы Кенесары Қасымұлының көтерілісі — қазақ халқының тәуелсіздікке деген ұмтылысының көрінісі болды. Бірақ бұл көтерілістер Ресей империясының күшімен басылып, қазақтар ресейлік биліктің толық бақылауына өтті.

7. Отарлық саясаттың әлеуметтік және экономикалық салдары

Ресей отаршылдық саясаты қазақ халқының әлеуметтік және экономикалық жағдайына қатты әсер етті. Қазақтардың дәстүрлі көшпелі шаруашылығы қысымға ұшырап, жайылымдық жерлерден айырылды. Ресейлік билік экономикалық алым-салықтарды күшейтті, бұл қазақтардың тұрмысын одан әрі нашарлатты. Ұлттық дәстүрлер мен тілге шектеулер қойылды, ал христиан дінін насихаттау мақсатында миссионерлік жұмыс жүргізілді. Қорытынды. Ресей империясының қазақ жеріне енуі және отарлық басқару саясаты Қазақстанның саяси, экономикалық және мәдени өміріне үлкен өзгерістер әкелді. Қазақ халқының дербестігі жойылып, Ресей империясының құрамына толықтай кірді.

II БӨЛІМ: ХІХ ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН

Патшалық Ресейдің отарлау саясаты: Ресейдің отарлау саясаты, жер мәселесі және қазақ қоғамындағы экономикалық жағдайдың өзгеруі.

Патшалық Ресейдің отарлау саясаты, жер мәселесі және қазақ қоғамындағы экономикалық жағдайдың өзгеруі. Патшалық Ресейдің Қазақстандағы отарлау саясаты ХVІІІ ғасырдың соңынан бастап жүйелі түрде жүзеге асырыла бастады. Ресей империясының негізгі мақсаты – қазақ жерін өз бақылауына алу, сонымен қатар оның табиғи ресурстарын пайдалану мен стратегиялық маңызды аумақтарды кеңейту болды. Бұл саясаттың әлеуметтік, экономикалық, және саяси салдарлары қазақ қоғамының дамуына үлкен әсер етті.

1. Ресейдің отарлау саясаты. Патшалық Ресейдің отарлау саясаты негізінен үш бағытта жүргізілді:

- ✓ Жергілікті халықты басқаруды орталықтандыру: Ресейдің басты мақсаты қазақ хандығының дербестігін жою және оның аумағын империяның бір бөлігі ретінде толық қосу болды. 1822 жылы қабылданған "Сібір қазақтары туралы жарғы" мен 1838 жылы шыққан "Кіші жүзді басқарудың жаңа тәртібі" сияқты реформалар жергілікті қазақ хандарының билігін шектеп, Ресей өкілдерінің Қазақстанда басқаруды күшейтті.
- ✓ Әскери бекіністердің құрылуы: Қазақстанның шығыс және оңтүстік аймақтарында Ресей әскери бекіністерін салды. Бұл бекіністер қазақ жерін Ресейдің толық бақылауына алуды жеңілдетті. 1731 жылы қазақтың Кіші жүзі Ресей империясына қосылғаннан кейін, орыс әскері Орта Азияға өту үшін Қазақстанды стратегиялық маңызы бар аумақ ретінде пайдаланды.
- ✓ Мәдени және діни ықпал: Ресей православие дінін тарату, орыс мәдениетін енгізу мақсатында мектептер, шіркеулер және миссионерлік жұмыстарды жүргізді. Бұл орыстандыру саясаты қазақ халқының мәдениетіне, дәстүрлеріне терең ықпал етті.

2. Жер мәселесі. Жер мәселесі Ресейдің отарлау саясатының ең маңызды және нәзік аспектілерінің бірі болды. Қазақтар өздерінің дәстүрлі көшпелі өмір салтына сай кең көлемде жайылымдық

жерлерді пайдаланды. Бірақ Ресей империясының отарлау саясаты жергілікті халықтың бұл құқықтарын бұзып, жаңа жер пайдаланушыларының пайда болуына әкелді:

- ✓ Жерді иелену және қоныстандыру: Ресейдің қазақ жеріне қоныс аударушыларды көшіру саясаты күшейді. 1860-1870 жылдары Ресейдің ішкі аймақтарынан қазақ жеріне қоныс аударушылар (колонистер) жіберілді. Бұл процесс қазақтардың мал шаруашылығына қолайсыз әсер етіп, олардың жайылымдық жерлерін тарылтты.
- ✓ Жердің бөлінуі: 1867 жылы "Жер туралы ереже" қабылданып, патшалық үкімет қазақ жерін бөлу арқылы мемлекеттік меншікке айналдыруды көздеді. Ресей үкіметі қазақтарды өздерінің дәстүрлі жерлерінен айырып, оларға жерге құқықты беруді шектеуге тырысты.
- ✓ Қазақтардың жерінен айырылуы: Қазақ шаруаларына мемлекет тарапынан бөлінген жерлер көбінесе жеткіліксіз болды, ал жердің қалған бөліктері орыс қоныс аударушыларына берілді. Бұл жағдай қазақтардың әлеуметтік және экономикалық тұрғыда әлсіреуіне әкелді.

3. Қазақ қоғамындағы экономикалық жағдайдың өзгеруі. Ресей империясының отарлау саясаты қазақ қоғамының экономикалық құрылымына терең өзгерістер енгізді. Бұл өзгерістер мал шаруашылығына, ауыл шаруашылығына, сауда мен өнеркәсіпке әсер етті:

- ✓ Мал шаруашылығы: Қазақтар үшін мал шаруашылығы негізгі күнкөріс көзі болғандықтан, жердің тарылуы мал санының азаюына және шұғыл түрде көшіп-қонуға мәжбүр етті. Ресейдің әскери бекіністері мен қоныс аударушылардың орналасуы мал шаруашылығына зиян келтірді.
- ✓ Ауыл шаруашылығын дамыту: Ресейдің отарлау саясаты қазақтардың егіншілікпен айналысуын ынталандыруға тырысты. Бірақ бұл шаралар тек Ресейдің өзіне пайда әкелді. Қоныс аударушылардың ауыл шаруашылығын дамытуы көбіне қазақтардың құнарлы жерлерін иемденуіне бағытталды.
- ✓ Сауда және өнеркәсіп: Қазақстан Ресейдің ішкі нарығына енгеннен кейін, сауда мен өнеркәсіп дамыды. Орыс саудагерлері мен өнеркәсіпкерлері қазақ жеріне тауарларын өткізіп, табиғи ресурстарды алып кетті. Қолөнер мен керамика

сияқты дәстүрлі кәсіптер төмендеді, ал жаңа өнеркәсіп салалары көбінесе Ресейге пайдалы болды.

- ✓ Қарыздар мен қанау: Ресей империясының экономикалық саясаты қазақтарды қарызға батырды. Қазақтар малдарын сатып, несиеге жүгініп, қысымға ұшырады. Бұл жағдай қазақ қоғамының әлеуметтік жағдайын одан әрі қиындатты.

4. Әлеуметтік құрылым мен халықтың жағдайы. Ресейдің отарлау саясаты қазақтардың әлеуметтік құрылымына да әсер етті. Қазақтар дәстүрлі рулық қоғамнан шықпай, ұлт ретінде Ресейдің саяси және экономикалық құрылымына интеграцияланған жоқ. Патшалық Ресей қазақтардың билік құрылымын өзгертіп, хандардың рөлін шектеп, жаңа әкімшілік билік құрылымдарын енгізді:

- ✓ Әкімшілік реформа: Қазақ жері Ресейдің генерал-губернаторлық жүйесіне бөлінді, онда жаңа әкімшілік билік орнатылды. Бұл реформалар қазақ қоғамының автономиясын әлсіретті.
- ✓ Қазақтың рухани және мәдени өмірі: Ресей империясының отарлау саясаты қазақтардың мәдениетін тежеп, шіркеулер мен оқу орындарын енгізу арқылы православиені насихаттады.

Қорытынды. Патшалық Ресейдің отарлау саясаты қазақ қоғамының барлық саласына әсер етті. Бұл саясат қазақ жерін бөліп алу, жерді тартып алу, отаршылдықтың саяси, әлеуметтік және экономикалық салдарын тудырды. Қазақтардың дәстүрлі көшпелі өмір салтының бұзылуы, жердің қысқаруы және Ресейдің ішкі нарығына қатысуы олардың экономикалық және әлеуметтік жағдайын күрт өзгертті. Отарлаудың нәтижесінде қазақтар ұлт ретінде өздерінің тәуелсіздігін жоғалтып, Ресейдің отарлаушы күштерінің ықпалына түсті.

ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР: СЫРЫМ ДАТҰЛЫ, ИСАТАЙ ТАЙМАНҰЛЫ МЕН МАХАМБЕТ ӨТЕМІСҰЛЫ, КЕНЕСАРЫ ҚАСЫМҰЛЫНЫҢ КӨТЕРІЛІСТЕРІ, ОЛАРДЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІК ҮШІН КҮРЕСІ

Ұлт-азаттық қозғалыстар: Сырым Датұлы, Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы, Кенесары Қасымұлының көтерілістері және олардың тәуелсіздік үшін күресі. Қазақстанның XVIII және XIX ғасырларындағы ұлт-азаттық қозғалыстар патшалық Ресейдің отарлық саясатына қарсы бағытталған еді. Осы кезеңдегі қазақ халқының ұлт-азаттық көтерілістері халықтың тәуелсіздікке деген ұмтылысы мен әлеуметтік әділетсіздікке қарсы күресін білдірді. Сырым Датұлы, Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы, Кенесары Қасымұлы бастаған көтерілістер қазақ халқының ең маңызды ұлт-азаттық қозғалыстардың бірі болып саналады.

1. Сырым Датұлының көтерілісі (1783-1797)

Сырым Датұлының көтерілісі – XVIII ғасырдың соңындағы қазақтардың ең ірі ұлт-азаттық қозғалыстарының бірі болды. Бұл қозғалыс, негізінен, Кіші жүзде өтті, және оның басты мақсаты Ресей империясының отарлау саясатына қарсы тұру болды.

Сырым Датұлы – қазақтың атақты батырларының бірі, әрі қолбасшы. Ол патшалық Ресейдің Қазақстан жеріндегі басқару жүйесіне қарсы шығып, қазақтардың ұлттық мүдделерін қорғады. Ресейдің отарлау саясатының күшеюі мен жер мәселесі, сондай-ақ патша әкімшілігінің қазақ хандары мен билерін ығыстыруы Сырымның көтеріліс ұйымдастыруына себеп болды.

Көтерілістің себептері:

- ✓ Патшалық Ресейдің жер мәселесін шешудегі әділетсіздігі, қазақтардың жерін тартып алу.
- ✓ Қазақ халқының дәстүрлі басқару жүйесін бұзу, хандардың билігін әлсірету.
- ✓ Отарлық билікке қарсы жалпы әлеуметтік наразылық.

Көтерілістің барысы: Сырым Датұлы 1783 жылы Кіші жүзде халықты жинап, Ресейдің отарлау саясатына қарсы қарулы көтеріліс бастады. Ол көптеген қазақтардың қолдауына ие болды, өйткені көтеріліс халықтың әлеуметтік теңсіздіктеріне қарсы тұрды. Бірақ патшалық Ресей күшті әскери дайындықпен көтерілісті басып тастады. Сырым Датұлының көтерілісі

нәтижесінде көптеген қазақтар азап шегіп, біршама бөлігі жер аударылды.

Нәтижесі: Көтеріліс сәтсіз аяқталды, бірақ Сырым Датұлының ісі қазақ халқының ұлттық тәуелсіздік үшін күресінің бастамасы ретінде тарихта қалды.

2. Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлының көтерілісі (1836-1838)

Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы бастаған көтеріліс ХІХ ғасырдың 30-жылдарында болды. Бұл қозғалыс негізінен Батыс Қазақстанда, яғни қазіргі Атырау, Маңғыстау облыстарында өтті.

Исатай Тайманұлы – қазақтың әйгілі батырларының бірі, сондай-ақ халық арасында ерекше құрметке ие болған қолбасшы. Исатай Тайманұлының көтерілісі қазақ халқының ұлттық тәуелсіздігі үшін күрес жолында маңызды орын алды.

Махамбет Өтемісұлы – ақын, жырау, батыр. Ол Исатай Тайманұлының жақтасы болып, көтеріліс кезінде халыққа ұрандар мен өлеңдер арқылы рухани күш берді.

Көтерілістің себептері:

Ресей империясының қазақ жерін жаулап алу саясатының күшеюі.

✓ Құрылтайларда қазақтар мен орыс әкімшілігінің арасында жер мен салық мәселелерінде қайшылықтар туындады.

✓ Қазақ халқының әлеуметтік жағдайының нашарлауы және орыс әкімшілігінің қазақ қоғамындағы ықпалын арттыруы.

Көтерілістің барысы: 1836 жылы Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы бастаған көтеріліс шығып, Бөкей ордасында жергілікті патша әкімшілігіне қарсы наразылық білдірді. Бұл қозғалыс патшалық биліктің жерді бөлу, қазақтарды қанау, салықтардың артуына қарсы бағытталды. Көтерілісшілер бірқатар орыс бекіністерін шабуылдады.

Нәтижесі: Көтеріліс басып тасталды, Исатай Тайманұлы қаза тапты, ал Махамбет Өтемісұлы айдауға жіберілді. Дегенмен, олардың көтерілісі қазақ халқының тәуелсіздік үшін күресінің символына айналды, ал Махамбет Өтемісұлының өлеңдері халықтың күрес рухын күшейтті.

3. Кенесары Қасымұлының көтерілісі (1837-1847)

Кенесары Қасымұлының көтерілісі ХІХ ғасырдың бірінші жартысындағы ең ірі ұлт-азаттық қозғалысы болды. Бұл көтеріліс

қазақтың барлық үш жүзін қамтыған, әрі Ресей империясының үстемдігіне қарсы бағытталған күрес болды.

Кенесары Қасымұлы – қазақтың ұлы қолбасшысы және мемлекет қайраткері. Ол қазақ халқының тәуелсіздігін қалпына келтіру мақсатында күресті.

Көтерілістің себептері:

- ✓ Ресейдің қазақ жерін жаулап алуы мен қазақтардың әлеуметтік жағдайының нашарлауы.
- ✓ Қазақтардың дәстүрлі билік жүйесінің жойылуы, хандар мен билердің өкілеттіктерін шектеу.
- ✓ Кенесарының жеке билікке ұмтылуы және қазақтардың тәуелсіздігін қалпына келтіруге деген құштарлығы.

Көтерілістің барысы: Кенесары Қасымұлы 1837 жылы Бөкей Ордасында көтеріліс бастады. Оның әскерлері Орта жүзді, Кіші жүздің бір бөлігін қамтыды. Кенесары қатаң әскери тактика қолданып, бірнеше орыс бекіністерін басып алып, сонымен қатар қазақтың дәстүрлі билік жүйесін қалпына келтіруге тырысты. Ол Ресейге қарсы күресте өз халқының ұлт ретінде қалыптасуына назар аударды.

Нәтижесі: Кенесары Қасымұлының көтерілісі ұзаққа созылды, бірақ 1847 жылы Кенесары өз әскерінің қоршауына түсіп, қаза тапты. Бұл көтеріліс қазақтың тәуелсіздік үшін күресінің тарихында маңызды кезең болды, және Кенесарының есімі ұлт-азаттық күрестің батыр ретінде сақталды.

Қорытынды. Сырым Датұлы, Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы, Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалыстар – қазақ халқының Ресей империясының отарлауына қарсы күресінің тарихында ерекше орын алады. Бұл көтерілістердің әрқайсысы қазақ қоғамының әлеуметтік теңсіздікке, жер мәселесіне, тәуелсіздікке деген ұмтылысын көрсетеді. Олар күрестерінде жеңіске жетпесе де, олардың ерліктері мен рухы қазақ халқының тарихында мәңгі сақталып, ұлттың тәуелсіздікке деген ұмтылысын әрі қарай жалғастыруға негіз болды.

XIX ҒАСЫРДАҒЫ АҒАРТУШЫЛЫҚ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ: ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН МЕН ШОҚАН УӘЛИХАНОВТЫҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ, ОЛАРДЫҢ МӘДЕНИЕТ ПЕН БІЛІМ САЛАСЫНДАҒЫ РӨЛІ

XIX ғасырдың екінші жартысында қазақ қоғамында үлкен әлеуметтік-экономикалық өзгерістер орын алды. Бұл кезеңде қазақ ағартушыларының қызметі маңызды рөл атқарды. Ыбырай Алтынсарин мен Шоқан Уәлиханов – қазақтың ұлы ағартушылары, олардың шығармашылығы мен ғылыми еңбектері қазақ халқының мәдениеті мен білімінің дамуына айтарлықтай әсер етті.

1. Ыбырай Алтынсарин және оның ағартушылық қызметі

Ыбырай Алтынсарин (1841–1889) – қазақтың ұлы ағартушысы, педагог, жазушы, қоғам қайраткері. Ол қазақ халқының мәдениетін дамыту, білім беру жүйесін жаңғырту және жастарды орыс тілінде оқытуға күш салды. Ыбырайдың ағартушылық қызметі қазақ халқының білімі мен мәдениетінің дамуына үлкен үлес қосты.

Ыбырай Алтынсариннің ағартушылық қызметінің негізгі бағыттары:

✓ Оқыту жүйесін реформалау: Ыбырай Алтынсарин қазақ мектептерінде білім беру жүйесін реформалауға ұмтылды. Ол 1860 жылдары Орынборда қазақ балаларын оқытатын мектеп ашты, бұл мектеп қазақ балаларына жаңа білім берудің бастамасы болды. Оның құрған мектептерінде негізгі пәндер ретінде орыс тілі, тарих, математика және табиғаттану оқытылды.

✓ Қазақ тіліндегі оқулықтар жазу: Ыбырай Алтынсарин қазақ тіліндегі алғашқы оқулықтарды жазған. Оның еңбектері қазақ балаларын біліммен қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарды. Мысалы, «Қазақ хрестоматиясы» деген оқулығы қазақ мектептеріндегі алғашқы оқу құралы болды.

✓ Ағартушылық идеялары: Ыбырай Алтынсарин білімділік пен ғылымды, адамгершілікті, ұлттық мәдениетті дамыту идеясын ұстанды. Ол қазақ қоғамында білім мен мәдениеттің маңыздылығын насихаттап, жастарға өз елін сүйіп, оны дамытуға шақырды.

Ыбырай Алтынсариннің мәдениетке қосқан үлесі:

✓ Ыбырай өз шығармаларында қазақ халқының салт-дәстүрін, мәдениетін сақтап қалуға тырысты. Ол қазақ тілінде жазып, қазақтардың ұлттық санасын көтеруді мақсат етті.

✓ Оның қазақ тіліндегі алғашқы оқу құралдары мен әдеби шығармалары қазақ мәдениетінің қалыптасуына зор ықпал етті.

2. Шоқан Уәлиханов және оның ағартушылық қызметі

Шоқан Уәлиханов (1835–1865) – қазақтың ұлы ғалымы, тарихшы, этнограф, шығыстанушы, әдебиетші, ағартушы. Шоқан Уәлихановтың еңбектері қазақ мәдениеті мен ғылымының дамуына маңызды әсер етті, әсіресе оның ғылыми және ағартушылық қызметі.

Шоқан Уәлихановтың ағартушылық қызметінің негізгі бағыттары:

✓ Ғылыми зерттеулер: Шоқан Уәлиханов Қазақтан, Орта Азия және Қытай жерін зерттеп, көптеген ғылыми мақалалар жазды. Ол қазақ халқының тарихы мен мәдениетіне қатысты көптеген зерттеулер жүргізді. Оның еңбектерінде қазақ халқының әлеуметтік құрылымы, салт-дәстүрі, фольклоры мен әдет-ғұрыптары кеңінен қарастырылған.

✓ Шығыстану және тарихшы ретіндегі қызметі: Шоқан Уәлиханов Шығыс халықтарының тарихы мен мәдениетін зерттеп, Қазақстанның тарихи және мәдени мұрасын терең түсінуге мүмкіндік берді. Ол Қытай, Бұқар, Орта Азия елдері туралы зерттеулер жүргізіп, қазақ халқының мәдениеті мен әдебиетін зерттеу үшін жаңа жолдарды ашты.

✓ Әлеуметтік-мәдени мәселелерді көтеру: Шоқан Уәлиханов қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымын сынға алып, оны жақсарту үшін ағартушылық бағыттағы реформаларды ұсынды. Оның ойынша, қазақ қоғамы білім беру, мәдениет және ғылымды дамыту арқылы ғана өркендей алады.

Шоқан Уәлихановтың мәдениетке қосқан үлесі:

✓ Қазақ фольклоры мен әдебиетінің зерттелуі: Шоқан қазақ халқының ауыз әдебиетін жинап, зерттеген алғашқы ғалымдардың бірі болды. Ол қазақтың эпостық жырларын, аңыздарын жинап, зерттеп, оларды ғылыми айналымға енгізді.

✓ Қазақтың ұлттық мәдениетін қорғау: Шоқан өз зерттеулерінде қазақ халқының ұлттық мәдениетін, салт-дәстүрін дәріптеді және оларды сақтап қалудың маңыздылығын атап өтті.

Шоқанның көркем шығармалары: Шоқанның әдебиетке қосқан үлесі де зор болды. Оның жазбалары мен шығармалары қазақ тіліндегі әдебиетке жаңалықтар енгізді. Шоқанның жазбалары ұлттық тарихты, мәдениетті түсінуде терең із қалдырды.

3. Ыбырай Алтынсарин мен Шоқан Уәлихановтың ағартушылық қызметінің жалпы маңызы

Ыбырай Алтынсарин мен Шоқан Уәлихановтың ағартушылық қызметі қазақ қоғамында білім беру мен мәдениет саласындағы үлкен өзгерістерге ықпал етті. Олардың еңбектері қазақ халқының рухани жаңғыруы мен дамуына жол ашты. Ыбырай қазақ балаларының орыс мектебінде білім алуын, жаңа білім беру жүйесін енгізуді насихаттаса, Шоқан ұлттық мәдениет пен ғылымды дамыту жолында көптеген ғылыми зерттеулер жүргізді.

✓ Ағартушылық қызметі арқылы қоғамды жетілдіру: Ыбырай мен Шоқан қазақ қоғамын жаңғырту үшін білім мен ғылымды дамытуды мақсат етті. Олар қазақтар үшін орыс тілін үйренуді, жаңашыл ойларды қабылдауды, ұлттық сана мен мәдениетті сақтауды ұсынды.

✓ Білім беру жүйесінің жаңаруы: Ыбырай Алтынсарин қазақ мектебін дамыту арқылы білім беру жүйесін жаңартуға күш салды. Оның мектептері қазақ жастарына жаңа білім беру, қоғамды орыс мәдениетімен таныстыру жолында маңызды рөл атқарды.

✓ Қазақтың мәдени мұрасын сақтау: Шоқан Уәлиханов қазақ халқының мәдени мұрасын сақтауға үлкен мән берді. Ол қазақтың ауыз әдебиетін, фольклорын зерттеп, оны халыққа таныстыруда алдыңғы қатарда болды.

Қорытынды. Ыбырай Алтынсарин мен Шоқан Уәлихановтың ағартушылық қызметі қазақ халқының мәдениеті мен білімінің дамуына айтарлықтай ықпал етті. Ыбырайдың педагогикалық қызметі мен Шоқанның ғылыми зерттеулері қазақ қоғамының жаңа дәуірге қадам басуына жол ашты. Олардың еңбектері бүгінгі таңда да ұлттық білім мен мәдениетті дамытудағы маңызды бағдарлар болып табылады.

ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ: РЕСЕЙДІҢ ОТАРШЫЛДЫҚ САЯСАТЫНЫҢ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНА ӘСЕРІ, ЖАҢА ӘЛЕУМЕТТІК ТОПТАРДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Әлеуметтік-экономикалық даму: Ресейдің отаршылдық саясатының қазақ қоғамына әсері, жаңа әлеуметтік топтардың қалыптасуы

XIX ғасырда Ресей империясының Қазақстанды отарлауы қазақ қоғамының әлеуметтік-экономикалық құрылымына үлкен өзгерістер енгізді. Ресейдің отаршылдық саясатының әсерінен қазақтардың дәстүрлі шаруашылығы мен әлеуметтік құрылымы бұзылды, жаңа әлеуметтік топтар қалыптасты, экономикалық даму бағыты өзгерді. Бұл кезеңде қазақ қоғамында жер мәселесі, мал шаруашылығы, сауда, жаңа кәсіби топтардың пайда болуы сынды мәселелер маңызды орын алды.

1. Ресейдің отаршылдық саясаты және оның қазақ қоғамына әсері
Ресей империясының Қазақстанды отарлауы оның әлеуметтік-экономикалық құрылымында айтарлықтай өзгерістерге әкелді. Патшалық Ресейдің отаршылдық саясаты қазақтардың дәстүрлі өмір салтын бұзып, оларды өз ықпалына түсірді. Ресейдің отарлау саясаты келесі аспектілерде көрініс тапты:

- ✓ Жер мәселесі: Ресей империясы Қазақстанның кең аумағын өз иелігіне өткізіп, қоныс аударушылар мен жаңа поселкелерге арналған жерлерді бөліп берді. Қазақтарға тиесілі жерлер тарылып, оларды пайдалану мүмкіндіктері азайды. Ресейдің қоныс аудару саясаты қазақ жерінде бұрын болмаған әлеуметтік және экономикалық айырмашылықтарды тудырды. Қазақтардың дәстүрлі мал шаруашылығы жүйесі бұзылып, кейбір аймақтарда мал өсіруге қолайсыз жағдайлар туындады.
- ✓ Әкімшілік реформа: Ресей империясы қазақ жерін әкімшілік тұрғыдан басқаруды қайта құрылымдады. Патшалық Ресейдің әкімшілігі қазақ қоғамында хандық билікті жойып, оның орнына орыс әкімшілігін енгізді. Бұл өзгерістер қазақтардың дәстүрлі басқару жүйесін әлсіретіп, жергілікті билікке ықпал ету мүмкіндіктерін шектеді.
- ✓ Салық жүйесі: Ресей отаршылдық билігі қазақтардан ауыр салықтар жинауды енгізді. Әсіресе, мұның әсері мал шаруашылығымен айналысатын шаруаларға ауыр тиген болатын. Олардың күнкөрісі көбінесе малды дұрыс бағуда және жерді тиімді пайдалануда болды, бірақ салықтың өсуі

мен жердің тарылуы қазақтың шаруашылығы үшін қиындық туғызды.

- ✓ Қазақтардың әскери міндеттері: Ресей империясы қазақ жерін өз шекарасын қорғау үшін пайдалануды мақсат етті. Қазақтар патша әскеріне қызметке тартылып, белгілі бір мөлшерде әскери міндеттерді орындауға міндеттелді. Бұл әскери міндет қазақтар үшін қосымша ауыртпалық болып, олардың тұрмыстық жағдайын одан әрі қиындатты.

2. Жаңа әлеуметтік топтардың қалыптасуы

Ресейдің отаршылдық саясаты қазақ қоғамында жаңа әлеуметтік топтардың пайда болуына әкелді. Осы топтардың қалыптасуы, әсіресе, экономикалық жағдайдың өзгеруіне байланысты болды.

Жаңа әлеуметтік топтар:

- ✓ Қоныс аударушылар (Орыс шаруалары): Ресейдің отарлау саясатының нәтижесінде қазақ жеріне орыс шаруаларының қоныс аударуы белсенді жүрді. Олар қазақ жерін иеленіп, жаңа шаруашылықтар құрды. Бұл жергілікті халықпен қақтығыстарға, жер дауларын туғызды. Орыс қоныс аударушыларының қазақ жеріне келген соң, олар өздерінің әлеуметтік және экономикалық артықшылықтарын пайдаланып, жерді өз қолдарына жинады.
- ✓ Жергілікті билеушілер (билер, старшындар): Ресей империясы қазақ жеріндегі билік құрылымын қайта құруға тырысты. Оны іске асыру үшін старшындар мен билер жүйесі енгізілді. Ресейдің қолдауына ие болған старшындар мен билер жергілікті халықты басқару үшін жауапты болды. Бұл жаңа билік өкілдері көбінесе патша әкімшілігінің саясатын қолдап, дәстүрлі қазақ билігін алмастырды.
- ✓ Аса бай феодалдар және помещиктер: Ресейдің отаршылдық саясатының нәтижесінде Қазақстанда аса бай феодалдар мен помещиктердің жаңа тобы қалыптасты. Олар орыс әкімшілігінің қолдауымен жергілікті жерлерде жерлерді сатып алып, қазақтардың жұмыс күшін пайдаланды. Бұл топтың өкілдері өздерінің экономикалық мүмкіндіктері мен саяси ықпалымен қоғамда айтарлықтай артықшылыққа ие болды.

- ✓ Ауқатты қазақтар: Қазақстанда экономикалық жағдайдың өзгеруі ауқатты қазақтардың жаңа таптарының пайда болуына себеп болды. Бұл топ Ресей әкімшілігінің ықпалымен жаңа жағдайларда өз шаруашылығын жүргізіп, жаңа қызметтерді игеруге тырысты. Олардың көпшілігі жергілікті саудада, мал шаруашылығында, жер өңдеуде табыс тауып, экономикалық билікке ие болды.
- ✓ Жаңа кәсіпкерлер (саудагерлер, қолөнершілер): Ресейдің отарлау саясаты қазақ жерінде сауда мен қолөнердің дамуына ықпал етті. Ресейдің Қазақстанды экономикалық жағынан игеруге бағытталған саясаты қолөнер мен өнеркәсіптің дамуына жағдай жасады. Қазақстанның ірі қалаларында жаңа кәсіпкерлер мен саудагерлер тобы пайда болды. Бұл топ жаңа әлеуметтік ортамен қалыптасып, экономикалық дамуға әсер етті.

3. Қазақ қоғамының экономикалық жағдайындағы өзгерістер

Ресейдің отарлау саясатының әсерінен қазақ қоғамының экономикалық құрылымы да өзгерді. Бұл өзгерістердің басты көрінісі төмендегідей болды:

- ✓ Мал шаруашылығының қысқаруы: Жердің азаюы және салықтардың көбеюі мал шаруашылығына елеулі әсер етті. Қазақтардың көпшілігі мал өсіруге тәуелді болды, бірақ жердің тарылуы мен ауыр салықтар жағдайды қиындатты. Бұл жағдай көптеген қазақтардың көшпелі өмір салтын ұстануына кедергі келтірді.
- ✓ Сауданың дамуы: Отарлық саясаттың әсерінен сауда белсенді түрде дамыды. Қазақстанның ішкі және сыртқы саудасы кеңейді. Ресейдің Қазақстанмен саудасын дамытуға ұмтылуы, қазақтардың жаңа сауда қатынастарына тартылуы экономикалық құрылымның жаңа аспектілерін енгізді. Сонымен қатар, Ресейдің отаршылдық саясаты сауда жолдары мен сауда инфрақұрылымдарын дамытуға себеп болды.
- ✓ Қолөнер мен өнеркәсіптің дамуы: Ресейдің отаршылдық саясатының әсерінен Қазақстанда жаңа өнеркәсіп түрлері, соның ішінде кен өндірісі, металлургия, тоқыма өнеркәсібі пайда болды. Бірақ бұл өзгерістер көбінесе орыс әкімшілігінің, орыс кәсіпкерлерінің қолында болды, ал қазақтар оларға қызмет көрсетуші топ ретінде тартылды.

Қорытынды. Ресейдің отаршылдық саясаты қазақ қоғамының әлеуметтік-экономикалық құрылымын түбегейлі өзгертті. Қазақтардың дәстүрлі шаруашылығы мен өмір сүру салтының бұзылуы, жаңа әлеуметтік топтардың қалыптасуы мен экономикалық құрылымның өзгеруі қазақ қоғамында маңызды әлеуметтік және экономикалық мәселелерді туғызды. Бұл кезеңде қазақтардың ұлт ретінде тәуелсіздікке деген ұмтылысы барған сайын күшейді, ал әлеуметтік-саяси жағдайлар ұлттық күрес үшін негіз қалыптастырды.

ІІІ БӨЛІМ: XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН

XX ғасырдың басындағы әлеуметтік-экономикалық жағдай: Ресей империясының құлдырауы, қазақ жеріндегі әлеуметтік және экономикалық өзгерістер.

XX ғасырдың басындағы экономикалық өзгерістер:

XX ғасырдың басында Ресей империясының саясаты мен қоғамдағы құрылымдық өзгерістер Қазақстанның экономикалық өмірінде маңызды өзгерістерге әкелді. Ресейдің отарлау саясаты мен оның ішкі және сыртқы саяси жағдайлары қазақ қоғамының экономикасына терең ықпал етті. Бұл кезеңде экономикалық құрылымдағы өзгерістер, өнеркәсіптің дамуы, аграрлық мәселелер мен жаңа өндірістік қатынастардың пайда болуы айқын байқалды.

1. Аграрлық өзгерістер және жер мәселесі

Жер мәселесі Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық жағдайдың түйінді мәселелерінің бірі болды. Ресей империясы қазақ жерінің көптеген бөлігін өзіне қаратып, орыс шаруалары мен басқа да этникалық топтарға қоныс аудару үшін берді. Бұл қазақтардың дәстүрлі мал шаруашылығы мен көшпелі өмір салтын қатты шектеді.

- ✓ Қоныс аударушылар және жер реформалары: Ресей империясы қазақ жерінде аграрлық реформаларды жүргізіп, орыс шаруаларын қоныс аудару үшін қазақ жерін пайдаланды. 1891 жылғы «Жер кодексі» бойынша Ресейдің ішкі губернияларынан қазақ жеріне қоныс аударушыларды орналастыру көзделді. Нәтижесінде қазақтардың дәстүрлі мал шаруашылығы үшін қажетті жер көлемі қысқарды. Қазақтар өздерінің қоныстарынан айырылып, жаңа экономикалық шарттарға бейімделуге мәжбүр болды.
- ✓ Жердің тарылуы: Қазақтардың көпшілігі өздерінің мал шаруашылығын жүргізу үшін кең жайылымдарды қажет етті, бірақ Ресейдің отарлық саясаты жердің тарылуына, мал санының азаюына алып келді. Сонымен қатар, жаңа қоныс аударушылардың пайда болуы мен жерді иеленуі қазақтардың күнкөрісіне қатты әсер етті. Әрине, бұл тек

мал шаруашылығымен шектеліп қоймай, егіншіліктің дамуына да ықпал етті.

2. Өнеркәсіптің даму кезеңі

XX ғасырдың басында Қазақстанда өнеркәсіп пен өндіріс салаларының дамуы байқалды. Бұл өзгерістер негізінен Ресей империясының экономикалық саясаты мен шикізатқа деген сұранысқа байланысты болды.

- ✓ **Кен өндіру және металлургия:** Қазақ жерінде кен орындарының ашылуы, әсіресе Орталық және Шығыс Қазақстанда, жаңа өндіріс салаларының дамуына себеп болды. Бұған мысалы, Қарсақпай мен Жезқазғанның мыс кен орындарының ашылуы, Семей мен Павлодар аймақтарындағы көмір өндіру сияқты тау-кен өнеркәсібінің дамуы жатады. Қазақтар негізінен осы кен орындарында жұмысшылар ретінде тартылды. Отарлық билік бұл өңірлерді Ресей империясының өндіріс қажеттеріне бейімдеді.
- ✓ **Транспорт пен сауда:** Қазақстандағы жаңа сауда және көлік жолдарының дамуы да экономикалық өзгерістерге әсер етті. Қазақстан арқылы өтетін теміржолдар мен тасымалдау жүйесі Ресейдің орталық аймақтарымен байланыс орнатты. Бұл, өз кезегінде, қазақтардың шикізаттарын Ресейге экспорттауға мүмкіндік берді, бірақ Қазақстанның шикізат көзі болып қалды.
- ✓ **Өнеркәсіп және фабрикалар:** Қазақстанның ірі қалаларында, мысалы, Семейде, Омбыда, Ақмолада, өнеркәсіптік өндіріс салалары дамыды. Шағын фабрикалар мен қолөнер цехтары көбейіп, жергілікті өндіріс шығындары өсті. Сонымен қатар, Ресей империясының өнеркәсіпке тәуелділігі өскен сайын, қазақ жеріндегі шикізат өндірісі мен оның Ресейдің экономикалық жүйесіне қосылуы да күшейді.

3. Қазақ шаруашылығындағы өзгерістер

XX ғасырдың басында қазақ шаруашылығының құрылымында да үлкен өзгерістер болды. Отаршылдық саясаттың әсерінен қазақтардың шаруашылық әдістері мен тіршілік деңгейі айтарлықтай өзгерді.

- ✓ **Көшпелі шаруашылықтың қысқаруы:** Қазақ халқының көпшілігі көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан еді. Бірақ Ресейдің отаршылдық саясаты мен жердің қысқаруы бұл

жүйенің жұмысын қиындатты. Қазақтар өздерінің дәстүрлі көшпелі өмір салтынан біртіндеп айырылып, жерге байланысты жаңа шаруашылық түрлерін игеруге тырысты. Бірақ бұл жаңа әдістердің бәрі ұзақ уақытқа тұрақтап қалмады.

- ✓ Егіншіліктің дамуы: Жаңа қоныс аударушылар мен жергілікті халықтың еңбек күші арқасында Қазақстанда егіншілік саласы біршама дамыды. Қазақстанның оңтүстік және солтүстік аймақтарында егіншілік кеңейіп, астық өндірісі артты. Алайда, бұл даму көбінесе орыс шаруаларының пайдасына бағытталды.
- ✓ Сауданың дамуы: Ресей мен Қытай арасында сауданың артуы, сондай-ақ Орта Азияға жібек пен басқа да тауарлар тасымалдаудың кеңеюі қазақ жеріндегі сауда-саттықты жандандырып, саудагерлердің жаңа әлеуметтік тобының қалыптасуына ықпал етті. Қазақстанның ірі қалаларында сауда мен сауда инфрақұрылымдарының дамуы байқалды.

4. Қоғамдық жіктелудің күшеюі

XX ғасырдың басында қазақ қоғамындағы әлеуметтік жіктелу одан әрі тереңдей түсті. Отаршылдық билік пен жаңа экономикалық қатынастар дәстүрлі қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымын өзгертті.

- ✓ Ауқатты қазақтар мен феодалдар: Осы кезеңде ауқатты қазақтар мен феодалдар жаңа қоғамдық таптардың өкілдеріне айналды. Олардың көпшілігі Ресейдің отаршылдық саясатын қолдап, байлыққа қол жеткізді. Олар жерге ие болып, мал шаруашылығын жүргізді, ал кейбіреулері орыс әкімшілігінің сенімді өкілдері ретінде жаңа қызметтерге ие болды.
- ✓ Жаңа кәсіби топтар: Соңғы жылдары қазақ қоғамында жаңадан кәсіби топтар пайда болды. Мұғалімдер, дәрігерлер, саудагерлер, инженерлер және басқа да қызметкерлер қазақ қоғамында өз орнын таба бастады. Олар көбінесе орыс тілін меңгерген және орыс мәдениетіне жақын адамдар болды. Қорытынды. XX ғасырдың басында Ресей империясының экономикалық саясатының әсерінен Қазақстанда маңызды әлеуметтік және экономикалық өзгерістер орын алды. Жер мәселесі, өнеркәсіптің дамуы, жаңа өндірістік қатынастар мен әлеуметтік құрылымдағы өзгерістер қазақ қоғамына үлкен

ықпал етті. Сонымен қатар, осы кезеңдегі экономикалық дағдарыс, саяси тұрақсыздық пен әлеуметтік теңсіздіктер қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысына деген ұмтылысын күшейтті.

Экономикалық өзгерістер: XX ғасырдың басындағы Қазақстан

XX ғасырдың басындағы Қазақстанның экономикалық жағдайы Ресей империясының отаршылдық саясатының әсерінен айтарлықтай өзгерді. Қазақ қоғамының дәстүрлі аграрлық шаруашылығы, жер мәселесі, сауда-саттық, жаңа өндірістік қатынастар — бәрі осы кезеңде маңызды өзгерістерге ұшырады. Ресей империясының саяси және экономикалық жүйесінің құлдырауы қазақ жерінде жаңа экономикалық құбылыстардың пайда болуына жол ашты.

1. Аграрлық реформалар және жер мәселесі

Ресей империясы қазақ жерін аграрлық реформа арқылы жүйелі түрде бөліп, оны қоныс аударушыларға, әскери мекемелерге және жергілікті орыс көпестеріне берді. Бұл қазақтардың жерінен айырылуына, өздерінің дәстүрлі шаруашылық салттарын жүргізу мүмкіндігінен айырылуына әкеп соқты.

- ✓ Қоныс аудару саясаты: 1891 жылғы «Жер кодексі» негізінде Ресейдің орталықтан басқарылатын саясаты қоныс аударушылардың Қазақстанға көшуін күшейтті. 1906 жылы қазақ жері 40 миллион десятинаға дейін қысқарды, бұл қазақтар үшін өте үлкен әлеуметтік және экономикалық зардаптарға әкелді. Қазақтардың көпшілігі өз жерлерін жоғалтып, қоныс аударушылар мен отаршыларға мал шаруашылығымен айналысуға мүмкіндік берілмеді.
- ✓ Жер реформалары: Ресей империясының аграрлық реформалары қазақ жерін шетелдік орыс қоныс аударушылары мен әскери мекемелердің пайдасына бөлуді мақсат етті. Бұл реформалар қазақтардың мал шаруашылығымен айналысуына және көшпелі өмір салтын сақтап қалуына кедергі келтірді. Қазақтар өздерінің тарихи жерлерінен босатылып, кедейленіп, жұмысшы күшіне айнала бастады.

2. Кәсіпкерлік пен сауданың дамуы

XX ғасырдың басында сауда және кәсіпкерлік саласында белгілі бір өзгерістер болды. Ресей империясының қоныс аудару саясаты мен

сауда қатынастарының дамуы Қазақстанның экономикасында жаңа даму үрдістерін әкелді.

- ✓ Қазақстандағы сауда: Ресей империясы мен Қазақстан арасындағы сауда күшейді, сонымен қатар қазақтар үшін сауданың жаңа түрлері пайда болды. Қазақтар орыс көпестерімен сауда жасай бастады, алайда олардың негізгі тауары мал мен мал өнімдері болды. Қазақтар үшін ауыл шаруашылығы және мал шаруашылығы маңызды бола отырып, сауданың негізгі бағыты да осы салада болды.
- ✓ Жаңа кәсіпорындар: Қазақ жерінде өндіріс саласында да кейбір өзгерістер болды. Ресейдің отаршылдық саясатының ықпалымен, әсіресе Орта Азия мен Қазақстанда кен өндіру, металлургия мен мұнай өнеркәсібі қарқынды дамыды. Қазақ жерінде мұнай мен көмір өндіру, темір жолдар мен сауда жолдарының құрылысы ілгеріледі. Бірақ бұл жаңа өндірістердің көпшілігі орыс капиталының иелігінде болды, ал қазақтар жұмысшы күшіне айналды.

3. Инфрақұрылым мен көлік жүйесінің дамуы

Ресей империясы Қазақстанда инфрақұрылымды дамытуға күш салды, алайда оның басты мақсаты сауда мен әскери қажеттіліктерді қамтамасыз ету болды.

- ✓ Темір жолдар: ХХ ғасырдың басында қазақ жерінде темір жол желілері кеңейтілді. Бұл темір жолдар Ресейдің ішкі облыстарымен және Орта Азиямен байланыстыратын маңызды көлік торабына айналды. Қазақстандағы негізгі темір жол желілері — Орынбор-Ташкент, Ақмола-Семей, Челябинск-Омбы бағыттары болды. Бұл темір жолдар арқылы Қазақстаннан Орталық Ресей мен басқа аймақтарға мал өнімдері, астық және кен орындары жіберілді.
- ✓ Қала құрылысы мен сауда орталықтарының дамуы: Қазақстанда қала мәдениеті қарқынды дамыды. Орынбор, Омбы, Семей, Петропавл сияқты қалалар кеңейіп, онда орыс кәсіпкерлері мен саудагерлерінің ықпалы артты. Сауда, кәсіпкерлік және өндіріс орталықтары көбейді. Бұл, өз кезегінде, қазақтың дәстүрлі көшпелі өмір салтын өзгертіп, оларды отырықшылыққа мәжбүр етті.

4. Өнеркәсіптің дамуындағы ерекшеліктер

Ресей империясы Қазақстанда өнеркәсіптің дамуына ықпал етті, бірақ бұл дамудың көбі орыс кәсіпкерлерінің мүддесіне қызмет етті. Қазақтар өнеркәсіптің тек жұмысшы күші ретінде.

1916 жылғы Ұлт-азаттық көтеріліс: Патша өкіметінің отаршылдық саясатына қарсы қазақтардың көтерілісі, оның себептері мен нәтижелері.

1916 жылғы Ұлт-азаттық көтеріліс – Ресей империясының отаршылдық саясатына қарсы қазақтардың жүргізген қарсылық қозғалысы болды. Бұл көтеріліс 1916 жылы, яғни Бірінші дүниежүзілік соғыстың кезінде басталды. Көтерілістің негізгі себебі патша өкіметінің қазақ халқының әлеуметтік-экономикалық жағдайын нашарлатып, оларды қанауынан туындады.

Көтерілістің себептері. Патша өкіметінің отаршылдық саясаты: Ресей империясы қазақ жерлерін отарлап, оларды экономикалық тұрғыда қанаған еді. Қазақтар жерінен айырылып, шаруашылықтары қысқарды, ал Ресейдің әскери және әкімшілік жүйесі оларды үнемі бақылап отырды.

1916 жылғы «Үш жарлық» (Реквизиция туралы жарлық): Бұл жарлық бойынша, Орыс империясы Орталық Азия мен Сібірдің халықтарын бірінші дүниежүзілік соғысқа арналған еңбек армиясына қосуға мәжбүр етті. Қазақтар мен басқа да түркі халықтары 19 мен 43 жас аралығындағы еркектерді майданға жіберу үшін реквизициялады. Бұл қадам халық үшін ауыр болды, себебі олар өз жерінде еңбек етуі тиіс еді, ал майданға жіберілген адамдардың көпшілігі қырылып кетті.

Әлеуметтік және экономикалық қиыншылықтар: Қазақ қоғамы аграрлық экономикаға сүйенді, бірақ Ресейдің отарлық саясаты, оның ішінде жер мәселесі, оларды кедейлікке ұшыратты. Жерлердің көпшілігі орыс қоныс аударушыларына беріліп, қазақтарға қарасты жер үлесі азайды.

Қазақтардың ұлттық өзін-өзі басқару құқығынан айыру: Патша өкіметі қазақтың дәстүрлі басқару құрылымын бұзып, жергілікті халықты шексіз бақылап, олардың мәдени және ұлттық құндылықтарын шектеуге тырысты.

Көтерілістің барысы. 1916 жылғы көтеріліс Орталық Азияның көптеген аймақтарында басталды. Көтеріліс негізінен қазақ ауылдарында, Сырдария, Жетісу, Ақмола және Семей

облыстарында жүрді. Халық патша өкіметінің 1916 жылғы жарлығына қарсы шықты. Олар өздерінің туыстарын майданға жіберуге және олардың ауыр жағдайына қарсылық білдірді.

Көтерілісшілер патша өкіметіне қарсы жаппай қарсылық танытып, кейбір жерлерде қарулы қақтығыстар орын алды. Алғашқы кезде қазақ халқы бейбіт түрде наразылық танытты, бірақ патша өкіметі күшпен басып-жаншығаннан кейін көтеріліс әскери сипат алды. Көтеріліске қатысушылардың қатарында қарапайым халық, малшылар, шаруалар мен орыстар да болды.

Көтерілістің нәтижелері.

- ✓ Көтерілістің басылуы: Ресейдің әскери күштері көтерілісшілерді басып, көптеген адамдар қаза тапты немесе қамауға алынды. Патша өкіметі көтерілісшілерді аяусыз жазалауға кірісті. Көтеріліс нәтижесінде мыңдаған қазақтар мен басқа да түркі халықтарының өкілдері түрмеге қамалып, жер аударылды.
- ✓ Халықтың әлеуметтік-саяси санасының өсуі: 1916 жылғы көтеріліс қазақ халқында отаршылдыққа қарсы күрес рухын оятып, ұлттық сана-сезімді күшейтті. Бұл оқиға қазақтың зиялы қауымының ұлттық тәуелсіздік идеяларына бет бұруына әсер етті.
- ✓ Ұлт-азаттық қозғалыстың бастауы: Көтеріліс ұлттық тәуелсіздік пен азаттық үшін күрестің негізін қалады. 1917 жылы Ресейде болған Қазан төңкерісі мен кейінгі оқиғалар қазақтар үшін ұлт-азаттық қозғалысқа жол ашты.
- ✓ Көтеріліс нәтижесіндегі зияндар: Көтеріліс барысында көптеген қазақтар мен басқа да халықтар жер аударылып, қаза тапты. Әлеуметтік және экономикалық жағдай одан әрі қиындады.

Қорытынды. 1916 жылғы Ұлт-азаттық көтеріліс патша өкіметінің отаршылдық саясатына қарсы қазақтардың және жалпы түркі халықтарының қарсылығы болды. Бұл көтеріліс сол кездің өзінде қазақтардың ұлттық тәуелсіздікке деген құштарлығын айқындап, оларды ұлттық бірлікке, еркіндікке ұмтылуға жетеледі. Көтеріліс барысында қазақ халқы өз құқықтары үшін күресті, бірақ оның нәтижесі тек патша өкіметінің басқыншылық күштері тарапынан басылып, ауыр зардаптарға әкелді. Сонымен қатар, бұл көтеріліс қазақ халқының болашақтағы ұлт-азаттық қозғалысына үлкен ықпал етті.

**Алаш қозғалысы және Алаш Орда үкіметі: Қазақ
интеллигенциясының Алаш қозғалысын ұйымдастыруы,
Алаш Орда үкіметінің құрылуы, оның мақсаттары.**

Алаш қозғалысы мен Алаш Орда үкіметі — қазақ халқының ХХ ғасырдың басындағы ұлттық-азаттық қозғалысының маңызды кезеңдері болып табылады. Бұл қозғалыс патша өкіметінің отаршылдық саясатына қарсы тұрып, қазақ халқының тәуелсіздігі мен өзін-өзі басқаруын қамтамасыз етуге бағытталды.

Алаш қозғалысының ұйымдастырылуы. Алаш қозғалысы — қазақ халқының саяси және ұлттық тәуелсіздікке деген құштарлығының көрінісі болды. 1905 жылғы Ресейдегі революциясы мен Қазан революциясының ықпалы арқылы қазақ интеллигенциясы саяси белсенділік танытып, ұлттық мүдделерді қорғауға бағытталған ұйымдар мен қозғалыстар құруға кірісті.

Алаш қозғалысының бастауышы мен негізін қалаушылар. Алаш қозғалысы негізінен қазақтың белгілі зиялы қауым өкілдерінің қолдауымен құрылды. Олардың арасында Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатов, Мағжан Жұмабаев, Халел Досмұхамедов сияқты қазақтың ұлт зиялылары мен қайраткерлері болды. Олардың басын қосқан негізгі идея — қазақтардың ұлттық өзін-өзі басқару құқығын қорғау және патша өкіметінің отаршылдық саясатына қарсы күресу.

1905 жылы Қарқаралы петициясы (1905 жылы 12 тамызда Ахмет Байтұрсынов пен Әлихан Бөкейхановтың жетекшілігімен жазылған петиция) алғашқы қадам болып, қазақ халқының саяси құқықтарын талап етті. Бұл петициядағы талаптар мен ұрандар кейінгі Алаш қозғалысының бағдарын анықтады.

Алаш Орда үкіметінің құрылуы. Алаш қозғалысының саяси мақсаттары біртіндеп Алаш Орда үкіметін құруға әкелді. Алаш Орда — 1917 жылғы Қазан төңкерісіне дейін құрылған, қазақтың ұлттық автономиясын ұйымдастыруға бағытталған үкімет болды.

Алаш Орда үкіметінің құрылуы. 1917 жылы Ақпан төңкерісінен кейін Ресейде орын алған саяси өзгерістер қазақ қоғамына да әсер етті. 1917 жылы Орынбор қаласында өткен Қазақтың бірінші жалпыұлттық съезінде Алаш партиясы құрылып, оның жетекшісі болып Әлихан Бөкейханов сайланды. Осы съезде Алаш Орда үкіметінің құрылуы туралы шешім қабылданды.

Алаш Орда үкіметі 1917 жылы 5 желтоқсанда құрылды. Оның құрылуының басты мақсаты — қазақ халқының саяси тәуелсіздігін қамтамасыз ету, Ресей империясындағы саяси өзгерістерге сәйкес қазақтың ұлттық мүддесін қорғау болды. Алаш Орда үкіметінің басшысы — Әлихан Бөкейханов болды, ал оның құрамында қазақтың ұлт зиялылары мен қоғам қайраткерлері жұмыс істеді.

Алаш Орда үкіметінің мақсаттары. Алаш Орда үкіметінің басты мақсаттары мыналар болды:

- ✓ Ұлттық тәуелсіздік: Алаш Орда үкіметі қазақтардың өздеріне тәуелсіз мемлекеттік басқару жүйесін құруды көздеді. Бұл мақсат Ресей империясындағы қазақтардың автономия алуына бағытталды. Сонымен қатар, ол кезде әлемде қалыптасқан ұлттар қозғалысынан құр алақан болмау үшін қазақ қоғамын халықаралық деңгейде таныту көзделді.
- ✓ Қазақ жерінің тұтастығы: Алаш Орда қазақ халқының жерін қорғауға ерекше назар аударды. Қазақтардың жері әр түрлі патшалық және отарлық саяси күштермен бөлініп, отарланып жатты, сондықтан жердің тұтастығы басты мәселе болды.
- ✓ Қазақ тілінің мемлекеттік тіл болуы: Алаш Орда үкіметі қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде танылуын қолдады. Бұл мақсат ұлттық мәдениетті дамыту мен қазақ халқының білім беру жүйесін қайта құруға бағытталды.
- ✓ Экономикалық тәуелсіздік: Алаш Орда үкіметі қазақ халқының экономикалық тұрғыда тәуелсіздігін қамтамасыз ету үшін ауыл шаруашылығын дамытуға, жер реформасын жүргізуге және қазақ қоғамының әлеуметтік жағдайын жақсартуға көңіл бөлді.
- ✓ Ұлттық мәдениет пен білім беру: Алаш Орда мәдениет пен білім саласында да маңызды қадамдар жасады. Бұл бағытта қазақ тіліндегі оқу орындарын ашу, ұлттық мектептер мен жоғары оқу орындарын қалыптастыру мақсат етілді.

Алаш Орда үкіметінің қызметі мен нәтижелері. Алаш Орда үкіметі қысқа уақыт ішінде өз мақсаттарын іске асыруға кірісіп, нақты жұмыстар атқарды. Алайда, 1917 жылы Қазан төңкерісінен кейін елде саяси жағдай күрделене бастады. Қазақ жерінде кеңестік билік орнап, Алаш Орда үкіметі өзінің қызметін жалғастыра алмады. 1918 жылы кеңестік билік Алаш Орда үкіметіне қарсы репрессиялар жүргізіп, оның жетекшілері қудаланды.

Қорытынды. Алаш қозғалысы мен Алаш Орда үкіметі қазақ халқының тәуелсіздігі мен ұлттық мүдделерін қорғау үшін ұйымдастырылған маңызды кезеңдер болды. Бұл қозғалыс ұлт зиялыларының өз халқының болашағы үшін жасаған ерен еңбегінің көрінісі болып табылады. Алаш Орда үкіметі толыққанды тәуелсіздікке қол жеткізе алмады, бірақ оның идеологиясы мен ұлттық тәуелсіздік үшін күресі қазақ халқының келешек ұлт-азаттық қозғалысының негізін қалады.

Азаматтық соғыс және Қазақстанда кеңестік биліктің орнауы: Азаматтық соғыс кезеңіндегі оқиғалар, қазақ жерінде кеңес билігінің орнығуы және оның салдары.

Азаматтық соғыс және Қазақстанда кеңестік биліктің орнауы — бұл Ресей империясы ыдырағаннан кейін, Кеңес өкіметінің орнауы кезеңіндегі маңызды оқиғалар болды. Азаматтық соғыс 1917-1922 жылдар аралығында Ресейде, сондай-ақ оның құрамындағы Қазақстанда кең ауқымда жүрді. Бұл кезең қазақ халқы үшін өте ауыр, саяси және әлеуметтік өзгерістермен өтті, себебі қазақ жерінде кеңестік биліктің орнығуы көптеген қиындықтарға, ашаршылыққа, репрессияларға және халықтың жаппай қырылуына әкелді.

Азаматтық соғыс кезеңіндегі оқиғалар. Ресейдегі 1917 жылғы Қазан төңкерісі мен ақпан төңкерісі Ресей империясының құлауына, кейін Ресей Кеңестік Федеративтік Социалистік Республикасының (РСФСР) құрылуына алып келді. Қазан төңкерісінен кейін патша өкіметі құлады, ал билікке келген большевиктер өздерінің маркстік-лениндік идеяларын іске асыру үшін бүкіл Ресейде коммунистік революция жүргізуге кірісті.

Революцияның нәтижесінде орын алған әлеуметтік және саяси шиеленістер азаматтық соғыстың басталуына себеп болды. Бұл соғыста екі негізгі топ күресті:

- ✓ Қызылдар (большевиктер, яғни коммунистік партияның жақтаушылары)
- ✓ Ақтар (контрреволюционерлер, патша өкіметінің қалдықтары, либералдар және буржуазия өкілдері)

Қазақстанда азаматтық соғыстың әсері өте күшті болды. Ақтар мен қызылдар арасындағы шайқастар, ұлт-азаттық

қозғалыстары, ауылдардағы зорлық-зомбылық пен ауыртпалықтар қазақ халқының өміріне айтарлықтай әсер етті.

Қазақ жерінде кеңес билігінің орнығуы. Қазақстанда кеңес билігінің орнығуы бірнеше кезеңде жүзеге асырылды. Бұл процесс өте күрделі және көп қиыншылықтарға тап болды.

- ✓ Қызылдардың жеңісі және Кеңес өкіметінің алғашқы қадамдары: Азаматтық соғыстың басында Қазақстандағы басты күшті большевиктер қолдады. 1918 жылы Қызыл Армия Қазақстанда кеңес билігін орнатуға күш салды. Оларға қарсы тұрған ақ гвардияшылар мен жергілікті ұлтшылдық күштер (мысалы, Алаш Орда) қарсы шықты, бірақ большевиктер әскери жеңістерге жетіп, қазақ жерінде кеңес билігін біртіндеп орнықтырды.
- ✓ Алаш Орда мен кеңес үкіметінің қатынасы: Кеңес үкіметі мен Алаш Орда арасында алғашқы кезеңдерде келіссөздер жүргізілді. Алаш Орда үкіметі өздерінің тәуелсіздігін сақтап қалуға тырысса да, 1919 жылы большевиктер Алаш Орда үкіметін жойып, оның жетекшілерін қудалауға кірісті. Алаштың басшылары (Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов және басқалар) кеңестік билікке қарсы шыққандықтан, олар тұтқынға алынды және бірнеше жыл бойы қуғын-сүргінге ұшырады.
- ✓ Революцияға қарсы көтерілістер және ашаршылық: Кеңес өкіметі алғашқы жылдары қазақ жерінде көптеген көтерілістер мен қарсылықтарға тап болды. 1919-1921 жылдар аралығында ауылдық жерлерде шаруалар мен ұлттық-азаттық қозғалыстар көбейді. Осы кезеңде жергілікті халық үшін аса ауыр кезең болды: азық-түлік тапшылығы, қарулы қақтығыстар және жұмыссыздық қазақ қоғамында көптеген дағдарыстарды тудырды. Әсіресе, 1921 жылғы ашаршылық қазақ халқын қырып-жоюға әкелді, бұл кезде жүздеген мың адам аштықтан қаза тапты.
- ✓ Қазақстанның социалистік құрылысқа көшуі: Кеңес билігі орнағаннан кейін Қазақстанда жаңа саяси, әлеуметтік және экономикалық өзгерістер басталды. 1920 жылы Қазақ автономиясы құрылып, 1924 жылы Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының (ҚазКСР) негізі қаланды. Осылайша, Қазақстан Кеңес Одағының құрамына кірді. Кеңес билігінің салдары.

- ✓ Қазақ халқының демографиялық жағдайы: Азаматтық соғыс пен оған ілесіп ашаршылық, қуғын-сүргін және соғыстар қазақ халқының демографиялық жағдайына ауыр соққы болып тиді. Мәселен, 1921-1922 жылдары болған ашаршылықтан қазақ халқының 30%-ы (2 миллионнан астам адам) қаза тапты. Бұл халықтың азаюына және көптеген қазақтардың тарихи жерлерінен көшуіне алып келді.
- ✓ Репрессиялар: Кеңес билігі ұлттық қозғалыстарды жойып, әртүрлі әлеуметтік топтарға қарсы қуғын-сүргіндер жүргізді. Алаш Орда қозғалысының жетекшілері мен басқа да зиялы қауым өкілдері қудаланды, түрмеге жабылды немесе атылды. Бұл кезеңде қазақ зиялыларының көп бөлігі қуғын-сүргінге ұшырады.
- ✓ Мәдени және саяси өзгерістер: Кеңес үкіметі әлеуметтік құрылымдарды қайта құруды мақсат етті. Коллективтендіру мен индустриализация саясаттары басталды, бірақ олар көбінесе қиыншылықтар мен қарсылықтарға тап болды. Қазақтар дәстүрлі шаруашылық жүргізу әдістерін жоғалтып, жаңа тәртіпке үйренуге мәжбүр болды.
- ✓ Ұлттық тіл мен мәдениетке қысым: Кеңес билігі қазақ тілін және ұлттық мәдениеттің дамуын тежеп, орыс тілін және социалистік идеологияны енгізуге тырысты. Бұл кезеңде көптеген ұлттық құндылықтар мен дәстүрлер қысымға ұшырады.

Азаматтық соғыс кезеңіндегі оқиғалар мен кеңес билігінің Қазақстанда орнығуы қазақ халқы үшін өте қиын кезең болды. Азаматтық соғыстың салдарынан халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайы нашарлап, ашаршылық, репрессиялар мен демографиялық дағдарыс орын алды. Кеңес үкіметі орнағаннан кейін, Қазақстан социалистік мемлекет ретінде құрылып, көптеген экономикалық және саяси өзгерістерге ұшырады, бірақ ол көптеген қиындықтармен өтті. Кеңес үкіметінің алғашқы жылдары қазақ халқы үшін ауыр кезең болды. Азаматтық соғыс және Қазақстанда кеңестік биліктің орнауы кезеңі қазақ халқы үшін аса ауыр, қиын және күрделі болды. Бұл кезеңдегі оқиғалар, әсіресе 1917-1922 жылдар аралығында қазақ қоғамында үлкен өзгерістер мен қияметтерге алып келді. Қазақстанда кеңес билігінің орнауы мен азаматтық соғыстың жағдайы туралы толығырақ тоқталайық.

Азаматтық соғыс кезеңіндегі оқиғалар. Азаматтық соғыс — бұл революция мен мемлекеттік құрылымның өзгеруіне байланысты Ресейде 1917 жылы басталған қарулы қақтығыс. Қызылдар мен ақтар арасында екі негізгі күштің күресі жүрді: Қызылдар — большевиктер, яғни коммунистік билікке ұмтылған топ, және Ақтар — патша өкіметінің қалдықтары, монархистер мен контрреволюционерлер.

Қазан төңкерісі:

1917 жылғы Қазан төңкерісі Ресей империясының құлауына әкелді. Төңкерістің нәтижесінде билікке большевиктер келіп, Ресейде социалистік құрылысқа жол ашылды. Қазақстан сол уақытта Ресей империясының құрамында болғандықтан, бұл төңкеріс оның ішкі саяси жағдайына да әсер етті.

Азаматтық соғыстың басталуы:

Қазан төңкерісінен кейін Ресейдің барлық аймақтарында саяси тұрақсыздық орнады. Большевиктер мен ақ гвардияшылардың арасындағы қақтығыстар басталып, соғыс барлық аумаққа таралды. Қазақстанда азаматтық соғыс жағдайы өте күрделі болды. Оған қосымша, жергілікті ұлтшылдық қозғалыстар да көтерілді, олардың қатарында Алаш Орда үкіметі де болды.

Ақтар мен қызылдардың қақтығыстары:

1917-1919 жылдары қазақ жерінде қызылдар мен ақтар арасындағы шайқастар шиеленісті. Әсіресе Жетісу, Орталық Қазақстан және Ақмола өңірлерінде екі жақтың арасында ұрыс-жанжалдар жиі болды. Ақтар, негізінен, орыс офицерлері мен Ресейдің патша үкіметін қалпына келтіруге ұмтылған күштерден құралса, қызылдар өз билігін орнатуға тырысып, революцияны жүзеге асыру үшін күресті.

Қазақстанда кеңес билігінің орнығуы

Кеңес билігі Қазақстанда бірнеше кезеңде орнықты. Бұл процесстер өте күрделі және көптеген қиыншылықтармен өтті.

Қызылдардың жеңісі:

Кеңес өкіметі Қазақстанда біртіндеп, 1919-1920 жылдары толық орнады. Оған кеңес армиясының әскери жеңістері, сондай-ақ жергілікті жұмысшылар мен шаруалардың қолдауы себеп болды. 1920 жылы Қазақ Автономиялы Кеңестік Социалистік Республикасы құрылып, сол жылы 26 тамызда Қазақстан Кеңестік социалистік республикасының құрылғандығы туралы шешім

қабылданды. Бұл кезеңде Қазақстанның орталық аймақтарында кеңес билігі орнап, қызылдар ақтардан жеңіп шықты.

Алаш Орда және кеңес үкіметімен күрес:

Алаш Орда үкіметі 1917 жылы құрылып, қазақ халқының тәуелсіздігін талап етті. Алаш Орда үкіметі коммунистік билікке қарсы тұрды, себебі олардың ұлттық автономия мен өзін-өзі басқару идеялары большевиктердің орталықтан басқару идеологиясына сәйкес келмеді. 1919 жылы кеңес үкіметі Алаш Орда үкіметін жойып, оның жетекшілерін қуғын-сүргінге ұшыратты. Алаш Орда жетекшілерінің көбісі түрмеге қамалып, кейін айдалды, кейбіреулері атылды.

Кеңес билігінің алғашқы кезеңдері:

Кеңес үкіметі орнағаннан кейін Қазақстанда көптеген өзгерістер болды. Бірінші кезекте «социалистік құрылыс» басталды. Бұл кезеңде жер реформалары, индустриализация, коллективтендіру сияқты саясаттар жүзеге асырылды, бірақ олар көбінесе халыққа ауыр тиген болатын. Осы кезеңдегі өзгерістердің негізгі себебі — большевиктердің орталықтандырылған билік жүйесін енгізу талпынысы еді.

Кеңес билігінің салдары

✓ Ашаршылық:

1921-1922 жылдары Қазақстанда орын алған ашаршылық кеңес билігінің саясатының ауыр салдары болды. Коллективтендіру саясаты мен азық-түлік алу науқандары, жергілікті халықтың еріксіз күштеп еңбекке тартылуы, кеңес армиясының мұқтаждықтарын қамтамасыз ету мақсатында қазақтардың жерінен азық-түлік алуы — бәрі ашаршылыққа себеп болды. Бұл ашаршылықтың салдарынан миллиондаған адам қаза тапты, қазақ халқының саны күрт азайды.

✓ Репрессиялар:

Кеңес өкіметі орнағаннан кейін елде большевиктердің қарсыластары мен ұлтшылдық қозғалыстары қуғын-сүргінге ұшырады. Алаш Орда жетекшілерінің қудалануы, сондай-ақ басқа да ұлттық зиялы қауымның өкілдерінің тұтқынға алынуы мен атылуы қазақ халқы үшін ауыр болды. Сонымен қатар, кеңестік кезеңде ұйымдастырылған Ұлы террор кезінде Қазақстанда мыңдаған адам түрмеге қамалып, атылды.

✓ Ұлттық мәдениеттің қысымы:

Кеңес үкіметі қазақ тілін және ұлттық мәдениеттің дамуын тежеді. Әсіресе, қазақтың дәстүрлі шаруашылығы мен мәдениетін социалистік жүйеге сәйкес қайта құруға тырысты. Бұл үрдіс қазақ халқының дәстүрлерін жоғалтуына әкеп соқты.

✓ Демографиялық өзгерістер:

Азаматтық соғыс пен ашаршылық салдарынан Қазақстан халқының саны күрт азайды. 1917-1922 жылдары қазақтардың жалпы санының 30%-ы (2 миллионнан астам адам) қаза тапты. Халықтың негізгі бөлігінің өлімі ауыл шаруашылығына үлкен зиян келтіріп, қазақтардың тарихи жерлерінен қоныс аударуына себеп болды.

✓ Экономикалық өзгерістер:

Кеңес үкіметі өз үстемдігін орнатқаннан кейін экономикадағы социалистік реформаларды жүзеге асыруға тырысты. Бұл кезеңде коллективтендіру саясаты мен индустриализация процесі басталды. Бірақ осы реформалардың көпшілігі ауыл шаруашылығына және халықтың тұрмыс деңгейіне теріс әсер етті.

Қорытынды. Азаматтық соғыс және кеңестік биліктің орнығуы Қазақстан үшін ауыр тарихи кезеңдер болды. Бұл кезеңде саяси репрессиялар, ашаршылық, демографиялық шығындар және экономикалық дағдарыс орын алды. Кеңес билігінің алғашқы жылдары қазақ халқы үшін өте қиын болды, бірақ осы оқиғалар мен өзгерістер кейінгі жылдары Кеңес Одағының құрамындағы Қазақстанның даму бағытын айқындады. Кеңес үкіметі Қазақстанда социалистік экономикалық және саяси құрылыс орнатуды мақсат етсе де, бұл кезеңдегі дағдарыстар мен қиындықтар көп болды.лып қалды.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕР

Педагогикалық тәсілдер — оқушылардың немесе студенттердің білім алуудағы белсенділігін арттыру және тиімділігін жоғарылату мақсатында қолданылатын әдістер мен тәсілдер. Тарих пәнінде педагогикалық тәсілдер өте маңызды, себебі олар оқушылардың тарихи білімін тереңдетіп, тарихты ұғынып, сол кезеңдердің мәнін түсінуге көмектеседі. Тарих сабағында қолданылатын интерактивті әдістер, карталар, тарихи құжаттармен жұмыс, рөлдік ойындар мен талқылаулар оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады және оларды зерттеу дағдыларымен қаруландырады.

1. Интерактивті әдістер

Интерактивті әдістер оқушылардың сабаққа белсенді қатысуын, өз пікірлерін айтуын және өзара әрекеттесуін талап етеді. Мұндай әдістер оқушының шығармашылық қабілеттерін дамытуға, оның жеке пікірі мен ойлауын қалыптастыруға ықпал етеді. Интерактивті әдістердің түрлері:

Топтық жұмыс: Оқушылар топтарға бөлініп, белгілі бір тарихи оқиға немесе тақырып бойынша зерттеу жүргізеді.

Миға шабуыл: Мұнда оқушылар берілген сұрақтар бойынша өз ойларын айтып, мәселені талқылайды. Мысалы, «Қазан төңкерісі: оның нәтижелері мен салдары туралы қандай пікірлеріңіз бар?» деген сияқты сұрақтар ұсынылады.

Ойын әдісі: Бұл әдіс ойын элементтерін пайдаланып, оқушыларды қызықтырып, өзара пікір алмасуға үйретеді.

Интерактивті әдістер тарих сабағында оқушылардың белсенділігін арттыру, олардың шығармашылық қабілеттерін дамыту және өзара пікір алмасу дағдыларын қалыптастыру үшін өте тиімді құралдар болып табылады. Бұл әдістер оқушыларды тек тыңдаушы емес, сонымен бірге белсенді қатысушы етеді, олардың тарихи оқиғаларды тереңірек түсінуіне және өз көзқарастарын қорғауға мүмкіндік береді.

1. Топтық жұмыс:

Топтық жұмыс арқылы оқушылар белгілі бір тарихи оқиға немесе тақырып бойынша зерттеу жүргізеді. Бұл әдіс оқушыларды

ынтымақтастықта жұмыс істеуге, бір-бірімен пікір алмасуға және нақты тақырыпты жан-жақты зерттеуге үйретеді.

Мысалы:

- **«1916 жылғы көтеріліс»** тақырыбы бойынша әр топқа әр түрлі аспектілер беріліп, олар зерттеу жүргізеді. Бір топ қазақ халқының көтеріліс алдындағы жағдайын, екінші топ патша үкіметінің саясатын, үшінші топ көтерілістің нәтижелері мен әсерін талқылауы мүмкін. Бұл зерттеулерден кейін әр топ өз пікірін сыныпқа таныстырады.

- **«Ұлы Отан соғысының майдандарындағы шайқастар»** тақырыбы бойынша оқушылар әр топта белгілі бір шайқасқа арналған зерттеу жүргізіп, олардың маңызын, қатысушыларын, нәтижелерін және тарихи әсерін түсіндіреді.

Артықшылығы: Топтық жұмыс оқушылардың бірлесіп жұмыс істеу, талқылау және әр түрлі пікірлерді тыңдау дағдыларын дамытады.

2. Миға шабуыл:

Миға шабуыл әдісі оқушылардың шығармашылық ойлауын ынталандырады, олардың берілген сұрақтарға деген жеке пікірлерін білдіруге мүмкіндік береді. Бұл әдіс сабақта белсенді талқылауды ұйымдастыруға және әр түрлі пікірлерді тыңдауға жағдай жасайды.

Мысал:

- **«Қазан төңкерісі: оның нәтижелері мен салдары туралы қандай пікірлеріңіз бар?»** деген сұрақты ортаға қойып, оқушылар әртүрлі көзқарастарды айтып, бұл оқиғаның әлем тарихындағы рөлі мен маңызын талқылайды.

- **«Қазақстанның тәуелсіздік алуына қандай факторлар әсер етті?»** сұрағын қойып, оқушылар сол кезеңдегі әлеуметтік, саяси, экономикалық жағдайларды талқылап, тәуелсіздікке жетудің түрлі аспектілерін зерттейді.

Артықшылығы: Миға шабуыл әдісі оқушыларды жан-жақты ойлануға, нақты деректер мен ақпаратқа сүйене отырып, өз пікірін білдіруге ынталандырады. Сондай-ақ олар тарихи оқиғаларға әр түрлі қырынан қарауды үйренеді.

3. Ойын әдісі:

Ойын әдісі оқушыларды қызықтырып, олардың өзара пікір алмасуына, сонымен қатар шығармашылық қабілеттерін көрсетуге

мүмкіндік береді. Бұл әдіс ойын элементтерін пайдаланып, оқушылардың тарихқа деген қызығушылығын арттырады.

Мысал:

- **«Тарихи рөлдік ойын»:** Оқушылар белгілі бір тарихи тұлғалардың рөлдерін атқарады (мысалы, Абылай хан, патша үкіметінің өкілі, қазақ көтерілісшісі) және тарихи оқиға бойынша шешімдер қабылдайды. Мысалы, 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісі тақырыбында әр оқушы өз рөлін орындап, сол оқиғаға қатысты шешімдер қабылдайды.

- **«Тарихи квест»:** Оқушыларға тарихи кезеңдермен байланысты тапсырмалар беріледі, олар белгілі бір тарихи деректерді табу үшін іздестіру жүргізеді. Әрбір дұрыс жауап үшін квест элементі пайда болады, және соңында олар белгілі бір тарихи тақырып бойынша толық жауап алады.

Артықшылығы: Ойын әдісі оқушыларды оқуға қызықтырады, оларды оқиғалар мен тұлғаларды нақты өмірде қалай болғанын сезінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ойын оқушыларды өзара ынтымақтастыққа және командалық жұмысқа баулиды.

Интерактивті әдістер тарихты оқытуда өте тиімді. Олар оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға көмектеседі. Топтық жұмыс, миға шабуыл және ойын әдістері оқушыларды нақты оқиғалар мен тұлғаларды тереңірек түсінуге, сондай-ақ олардың өз пікірлерін білдіруге, талқылауға және әр түрлі көзқарастарды тыңдауға ынталандырады.

2. Карталарды пайдалану

Карталар тарих сабағында оқушыларға уақыт пен кеңістіктегі тарихи өзгерістерді түсінуге көмектеседі. Географиялық карталарды қолдану арқылы оқушылар нақты тарихи оқиғалардың орын алған жерлерін анықтап, оларды өзара байланыстыруды үйренеді. Мысалы:

Тарихи карталарды салыстыру: Оқушылар өткен мен қазіргі кезеңдегі карталарды салыстыра отырып, аймақтық өзгерістерді, мемлекеттердің шекараларын, халықтың орналасуын талдайды.

Тарихи маршруты: Оқушылар белгілі бір тарихи тұлғаның немесе оқиғаның болған жерлерін карталар арқылы көрсетіп, сол оқиғалардың орналасқан аймақтары мен жолдарын зерттейді.

Карталар тарихты оқытуда өте маңызды құрал болып табылады, себебі олар оқушыларға тек нақты деректерді ғана емес, сол деректердің географиялық кеңістіктегі және уақыттағы өзгерістерін түсінуге мүмкіндік береді. Географиялық карталар арқылы оқушылар тарихи оқиғалардың орналасқан орындарын анықтай алады және олардың арасындағы байланыстарды түсінуге мүмкіндік алады.

1. Тарихи карталарды салыстыру:

- **Өткен және қазіргі карталарды салыстыру:** Оқушылар өткен кезеңдегі картаны қазіргі картамен салыстырып, мемлекеттердің шекаралары мен территориялардың қалай өзгергенін зерттейді. Мысалы:

- **Қазақ хандығының шекаралары** мен қазіргі Қазақстанның шекаралары арасындағы айырмашылықтар.

- **Орыс империясының кеңеюі** немесе **Кеңес Одағының құрамындағы республикалар** мен қазіргі тәуелсіз мемлекеттердің карталарын салыстыру арқылы аумақтық өзгерістерді талдау.

- **Құжаттар мен карталарды салыстыру:** Қазақ хандығының кезіндегі карта мен қазіргі карталарды салыстыра отырып, тарихи оқиғалардың қалай болғанын және бұл өзгерістердің қазіргі географиялық жағдайға қалай әсер еткенін түсінуге болады.

2. Тарихи маршруты:

- **Тарихи тұлғаның маршруты:** Белгілі бір тарихи тұлғаның, мысалы, **Абылай ханның** немесе **Абай Құнанбайұлының** өміріндегі маңызды орындарды карталар арқылы зерттеу. Оқушылар осы тұлғалардың өміріндегі басты оқиғалардың қай жерде болғанын көрсетіп, олардың өмір жолының географиялық бағыттарын анықтайды.

- **Соғыс және қақтығыстар:** Мысалы, **Ұлы Отан соғысы** кезінде нақты шайқастар мен маңызды орындар (мысалы, Сталинград шайқасы) карталарда көрсетіледі. Оқушылар бұл жерлердің орналасуын зерттеп, сол оқиғалардың тарихи контекстінде қалай орын алғанын түсінеді.

- **Ұлт-азаттық қозғалысы:** Мысалы, 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісінің болған жерлерін картада көрсетіп, көтерілістің Қазақстанның әр түрлі аймақтарындағы ерекшеліктерін зерттеуге болады.

3. Карталарды пайдалану арқылы тарихи оқиғалардың орын алған жерлерін анықтау:

- **Саяси өзгерістер:** Карта арқылы оқушылар түрлі тарихи кезеңдердегі саяси өзгерістерді көреді. Мысалы, **Қазақ хандығының құлауы** немесе **Қазақ даласының орыс империясының құрамына қосылуы** кезінде қандай аумақтар қосылып, қандай аумақтар жоғалғаны туралы нақты көрініс алады.
- **Жергілікті халықтардың орын ауыстыруы:** Қазақ халқының көшпелі өмір салты мен олардың қоныс аударуы, сондай-ақ қалалар мен ауылдардың орналасуы туралы талдау жасау үшін карталар өте пайдалы болады. Мысалы, **Алатау мен Жетісу аймақтары** арасындағы көшіп-қону жолдарын көрсететін карта оқушыларға халықтың тұрмысын түсінуге көмектеседі.

4. Карталар арқылы тарихи кезеңдердің динамикасын көрсету:

- **Империялық кеңею:** Оқушылар карталарды пайдалана отырып, түрлі империялардың (мысалы, **Ресей империясының, Осман империясының, Британ империясының**) қалай кеңейгенін және олардың басқа халықтарға қалай ықпал еткенін зерттейді.
- **Экономикалық өзгерістер:** Карта арқылы аймақтардың экономикалық жағдайын, мысалы, сауда жолдарын немесе өнеркәсіптің дамуын талқылауға болады. **Жібек жолы** немесе **қазақ даласындағы сауда маршруттары** туралы карталар тарихи сауда және экономикалық байланыстарды түсінуге көмектеседі.

Карталарды пайдалану оқушыларға тек географиялық ақпаратты ғана емес, сонымен қатар тарихи оқиғалар мен процестердің кеңістікте қалай орын алғанын және олардың уақыт өте келе қалай өзгергенін түсінуге мүмкіндік береді. Тарихи карталар мен маршруттар арқылы оқушылар нақты оқиғалардың тек географиялық емес, сонымен қатар әлеуметтік, саяси және экономикалық тұрғыда қалай болғанын талдай алады.

3. Тарихи құжаттармен жұмыс

Тарихи құжаттармен жұмыс жасау оқушыларға тарихтың нақты деректерін ұсынуға, өткен оқиғаларды тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Бұл әдіс тарихи зерттеу дағдыларын дамытуға бағытталған. Құжаттармен жұмыс барысында:

Құжаттарды талдау: Оқушылар белгілі бір тарихи құжатты (мысалы, Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісі туралы

патша үкіметінің жарлығы) оқып, оның мағынасын, сол кездегі тарихи жағдайды түсіну арқылы зерттейді.

Құжаттардың маңызы: Оқушыларға құжаттың сол дәуірдегі маңызы мен рөлін түсіндіре отырып, оның тарихқа қалай ықпал еткенін айқындайды.

Архивтермен жұмыс: Оқушылар тарихи архивтерден алынған деректермен танысып, олардың әрқайсысының мәнін ашуға тырысады.

Тарихи құжаттармен жұмыс істеу оқушылардың тарихқа деген қызығушылығын арттырып, тереңірек түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді. Әсіресе, нақты тарихи кезеңдер мен оқиғалар туралы құжаттармен жұмыс жасау олардың зерттеу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Мысалы, 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісі туралы патша үкіметінің жарлығын талдау арқылы, оқушылар сол кездегі Қазақстанның саяси жағдайын, халықтың наразылығын, патша үкіметінің әрекеттерін түсінуге мүмкіндік алады. Бұл құжатта көрсетілген халыққа қарсы шаралар мен орыс әскерінің Қазақстанға енгізілуі туралы мәліметтер, сол кезеңдегі әлеуметтік-саяси жағдайды айқындайды.

Құжаттардың маңызы туралы сөз қозғағанда, мұндай құжаттар тек сол уақыттың тарихи деректері ғана емес, сонымен қатар олар сол дәуірдің әлеуметтік, саяси, экономикалық тұрмысын да көрсетеді. Мысалы, 1916 жылғы жарлық, оның әсері мен нәтижелері арқылы патша үкіметінің отаршылдық саясатын, халықтың экономикалық және әлеуметтік ауыртпалығын көрсетуге болады.

Архивтермен жұмыс барысында, оқушылар тарихи деректерді шынайы көздерден алуға, олардың шынайы әрі толық мәліметтерін зерттеуге үйренеді. Архивтердегі құжаттар тарихи оқиғалар туралы дәлелдер мен деректердің түпнұсқасын сақтайды, сондықтан оларды зерттеу арқылы оқушылар тарихтың әр кезеңін нақты түрде түсінеді.

Мысал, 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісі туралы патша үкіметінің жарлығы, Қазақстан тарихындағы маңызды құжаттардың бірі болып табылады. Ол кезеңде патша үкіметі бірінші дүниежүзілік соғысқа қатысу үшін қазақ халқынан еріксіз әскери қызметке алу мақсатында жарлық шығарған еді. Бұл жарлық қазақ халқының арасында үлкен наразылық тудырды және көтеріліске себеп болды.

1916 жылғы жарлықтың көшірмесін талдай отырып, оның бірнеше маңызды аспектілерін атап өтуге болады:

1. **Жарлықтың мазмұны:** Патша үкіметі 19-44 жас аралығындағы еркек халықтан жұмысшы күшін алу мақсатында жарлық шығарды. Бұл құжатты патша үкіметі соғысқа қажетті адам күшін толтыру үшін шығарып, Қазақстанның көптеген аймақтарында халықтың қарсылығын туғызды.

2. **Тарихи контексті:** 1916 жылғы жарлық Қазақстан мен Орта Азия халықтары үшін үлкен әлеуметтік және саяси өзгерістерге әкелді. Осы жарлыққа қарсы көтеріліс тек қана әскери қызметке алынуға қарсылық емес, сонымен қатар отаршылдық жүйеге, ауыр жағдайға, әділетсіздікке қарсы болды.

3. **Құжаттың маңызы:** Бұл құжат сол уақыттағы патша үкіметінің отаршылдық саясатын, қазақ халқының құқығы мен еркіндігін шектеуін айқын көрсетеді. Жарлықтың нәтижесінде миллиондаған қазақтың өмірі мен тағдыры өзгерді, көптеген адамдар көтеріліске шығып, қырғынға ұшырады.

Тарихи құжатты оқи отырып, оқушылар сол кездегі саяси жағдайды, патша үкіметінің әрекеттерін және көтерілістің себептерін жақсырақ түсінеді. Бұл сондай-ақ архивтерде сақталған құжаттардың шынайы тарихи құндылығын айқындайды.

Егер осы құжаттың нақты көшірмесі немесе суреті болса, оқушылар сол құжатты өз көзімен көріп, оны талдай отырып, өткен заманның тыныс-тіршілігімен танысуы мүмкін.

4. Рөлдік ойындар

Рөлдік ойындар оқушылардың тарихты белгілі бір оқиғаның қатысушысы ретінде қабылдауға мүмкіндік береді. Бұл әдіс оқушыларға тарихи оқиғаларды тереңірек түсінуге және сол кездің көзқарасын қабылдауға көмектеседі. Рөлдік ойындар арқылы оқушылар:

Рөлдерге бөлу: Тарихи тұлғаларды, қайраткерлерді немесе сол кезеңнің қарапайым азаматтарын рөлдерге бөліп, оқиғаға олардың көзқарасын көрсету.

Тарихи шешімдер қабылдау: Оқушылар белгілі бір тарихи оқиғаға қатысты шешімдер қабылдай отырып, әр түрлі пікірлерді тыңдайды және талқылайды. Мысалы, 1916 жылғы көтеріліс кезінде әр түрлі әлеуметтік топтардың позициясын зерттеу.

Қақтығыстарды шешу: Тарихи қайшылықтар мен қақтығыстарды ойын арқылы шешу, оқушыларды аналитикалық ойлауға үйретеді.

Рөлдік ойындар тарихты оқытуда өте тиімді әдіс, себебі олар оқушыларды тек ақпаратты қабылдап қана қоймай, сол ақпаратқа қатысты шешімдер қабылдауға, өз көзқарастарын қорғауға және әр түрлі тарихи тұлғалардың позициясын түсінуге мүмкіндік береді. Бұл әдіс тарихи оқиғаларды тереңірек зерттеуге және сол кездің мәдениеті мен қоғамын жақсырақ түсінуге көмектеседі.

Рөлдік ойындардың нақты мысалдары:

1. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісіндегі рөлдер:

- **Қазақ көтерілісшісі:** Оқушыларға қазақ халқының өкілдерін (мысалы, көтерілісшілерді) рөлдерге бөліп, оларды патша үкіметіне қарсы қоя отырып, көтерілістің себептерін және нәтижелерін зерттеуге мүмкіндік береді. Оқушылар сол кездегі халықтың жағдайын түсініп, әлеуметтік, саяси қақтығыстарды анықтай алады.

- **Патша үкіметінің өкілі:** Оқушыларға патша үкіметінің өкілдерін рөлдерге бөліп, ол кездің отаршылдық саясатын, әскери қызметке шақыруды қалай жүзеге асырып жатқанын, сонымен қатар бұл шаралардан туындаған халықтың наразылығын зерттеуге мүмкіндік беріледі.

- **Қазақ ақсүйектері мен билері:** Олар арасында түрлі әлеуметтік қабаттардың, ауыл ақсүйектерінің көтеріліске қатысты көзқарасы мен ықпалын түсіндіруге болады. Ақсүйектердің патша үкіметіне жақын болуы немесе халықтың жағдайын жақсарту үшін күресуіне байланысты түрлі позициялар болады.

Тарихи шешімдер қабылдау: Бұл рөлдік ойында оқушылар 1916 жылғы көтеріліске байланысты әр түрлі шешімдер қабылдайды. Мысалы, патша үкіметінің өкілі қандай шаралар қолдануы керек? Қалай көтерілісшілермен келіссөздер жүргізуге болады? Қазақ ауылдарының билері қандай жолды таңдауы мүмкін?

2. Ұлы Отан соғысы кезеңіндегі рөлдік ойын:

- **Солдат:** Оқушылар соғыс кезіндегі әр түрлі қызмет атқарып жүрген солдаттар рөлін ойнайды. Олар майданда әскери тапсырмаларды орындауға тырысады, ал ойын барысында олардың шешім қабылдау процесі мен моральдық қиындықтарды түсінуіне мүмкіндік беріледі.

- **Әйелдер мен балалар:** Соғыс уақытындағы азаматтық тұрғындардың, әсіресе әйелдер мен балалардың рөлі туралы

пікірталас өткізу маңызды. Олар өндіріс пен ауыл шаруашылығына жұмысқа тартылды, елдің рухын көтерді және майданға көмек көрсеткен болатын. Мұны зерттей отырып, оқушылар соғыс кезіндегі әлеуметтік жағдайды тереңірек түсінеді.

Қақтығыстарды шешу: Оқушылар майдандағы және арттағы қақтығыстарды шешу үшін әр түрлі стратегиялар мен шешімдер қабылдайды. Әр түрлі рөлдегі тұлғалар арасындағы қайшылықтар мен шешімдер арқылы оқушылар оқиғаға қатысушылардың көзқарастарын жақсырақ түсініп, олардың қалай әрекет еткенін модельдей алады.

3. Қазақ хандығының қалыптасуы:

○ **Қазақ ханы:** Оқушыларға қазақ ханының рөлін беріп, мемлекеттің сыртқы және ішкі мәселелерін шешуге көмектеседі. Олар сыртқы жаулармен күресіп, ішкі билікті нығайту үшін қандай шешімдер қабылдайды?

○ **Жергілікті билер мен старшындар:** Оқушылар тарихи тұлғалардың ішкі саясаттағы рөлі мен елдің дамуына әсерін талқылайды. Бұл жерде қақтығыстар мен келіссөздер маңызды рөл атқарады.

○ **Қазақтар мен көршілер:** Оқушылар әр түрлі көрші мемлекеттермен (мысалы, моңғолдар, орыс мемлекеті) қарым-қатынастарды зерттейді. Қазақ хандығының сыртқы саясаты, көрші елдермен жүргізілген келіссөздер мен қақтығыстарды шешу туралы шешімдер қабылданады.

Қақтығыстарды шешу: Оқушылар көрші мемлекеттермен болған саяси келіссөздер, соғыстар немесе бейбіт жолмен шешілген даулар туралы шешімдер қабылдайды. Мысалы, көрші мемлекеттің шабуылына қарсы қандай қорғаныс шаралары қабылдануы керек?

Рөлдік ойындардың тиімділігі:

• Оқушылар тек тарихи фактілерді емес, сонымен қатар сол оқиғалардың әр түрлі қатысушыларының позицияларын да түсінеді.

• Олар шешім қабылдау кезінде әр түрлі көзқарастарды тыңдайды, аналитикалық ойлау дағдыларын дамытады.

• Оқушылар әр түрлі тарихи жағдайларға шынайы қатысушы бола отырып, өз шешімдерін аргументтеу арқылы тарихты тереңірек түсінеді.

Рөлдік ойындар тарихи оқиғаларды зерттеуде өте тиімді құрал бола алады, себебі олар оқушыларға нақты жағдайды сезінуге,

болашақта дұрыс шешімдер қабылдай алатын аналитикалық қабілеттерді дамытуға мүмкіндік береді.

5. Талқылаулар

Тарихи тақырыптарды талқылау оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамытады. Тарихи оқиғалар туралы пікірталас ұйымдастыру олардың әртүрлі көзқарастарды салыстыруға, аргументтерді қолдана отырып өз пікірлерін дәлелдеуге көмектеседі. Талқылау барысында:

Тақырыптық сұрақтар: Мұғалім белгілі бір тарихи оқиға немесе кезең туралы сұрақтар қойып, оқушыларды талқылауға шақырады. Мысалы, «Ұлт-азаттық көтерілісінің нәтижелері қандай болды? Оның әлеуметтік және саяси салдары неде?» деген сұрақтарға жауаптар іздеу.

Дәлелдермен пікірталас: Оқушылар өз пікірлерін тарихи деректер мен дәлелдермен қолдай отырып, басқа оқушылардың пікірлерін тыңдайды және талқылайды.

Қорытынды пікірлер: Талқылаудың соңында оқушылар әр түрлі көзқарастарды қорытындылап, өздері үшін тарихи оқиғаның маңыздылығын анықтайды.

Бұл педагогикалық тәсілдер тарихты оқытудың тиімділігін арттырып, оқушыларды білім алуға ынталандырады. Интерактивті әдістер мен карталарды пайдалану арқылы оқушылардың қызығушылығы артып, тарихи оқиғаларды тереңірек зерттеуге мүмкіндік алады. Тарихи құжаттармен жұмыс, рөлдік ойындар мен талқылаулар оқушылардың сыни ойлау дағдыларын дамытады және олардың өткен тарихты түсіну қабілеттерін арттырады.